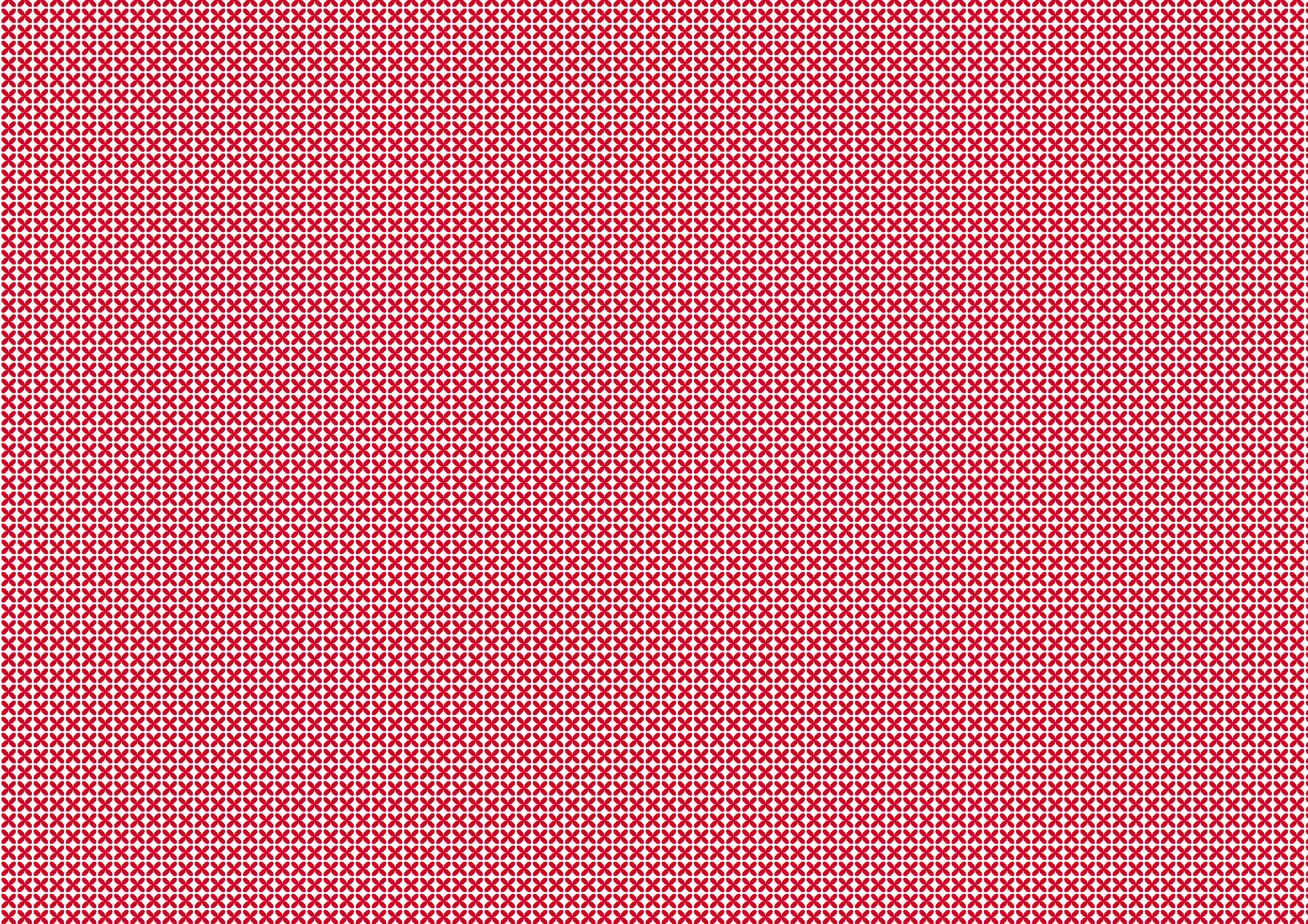

**A
BALKAN
TALE**

ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

10.02 – 08.04.2012

ένα εγχείρημα του

με την υποστήριξη
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

παραγωγή

σε συνεργασία με

υπό την αιγίδα

εταίροι

Cool Culture

Αυτός ο κατάλογος δεν είναι προς πώληση. Αποτελεί συνοδευτικό υλικό της έκθεσης 'A Balkan Tale'.
Προσφέρει πληροφορίες για την ιστορία κάθε μνημείου.

Έχεις SMARTPHONE;
Εγκατάστησε μια οποιαδήποτε δωρεάν εφαρμογή QR-Code Reader και σκάνανε τα QR-Codes, για να περιηγηθείς στην έκθεση.

www.balkantale.com

σελίδα

- 12 ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΙΣΧΑΚ ΜΠΕΗ (ΑΛΑΤΖΑ), ΣΚΟΠΙΑ
- 13 ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΣΟΥΛΤΑΝΟΥ ΜΟΥΡΑΤ Α΄, ΜΑΖΓΚΙΤ
- 14 ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΜΙΡΑΧΟΡ ΙΛΙΑΣ ΜΠΕΗ, ΚΟΥΥΤΣΑ
- 15 ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ, ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ
- 16 ΤΟ ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ, ΘΡΑΚΗ
- 17 ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΟΥ ΕΛΜΠΑΣΑΝ
- 18 ΤΖΑΜΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ (ΦΕΤΧΙΓΕ), ΑΘΗΝΑ
- 19 ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ Β΄ ΤΟΥ ΠΟΡΘΗΤΗ, ΠΡΙΣΤΙΝΑ
- 22 ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΣΙΝΑΝ ΠΑΣΑ, ΠΡΙΖΡΕΝ
- 23 ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ (ΜΠΛΑΓΚΟΒΕΣΤΕΝΙΕ),
ΦΑΡΑΓΓΙ ΟΒΤΣΑΡ-ΚΑΜΠΛΑΡ
- 24 ΤΕΚΕΣ ΤΟΥ ΝΤΟΥΡΜΠΑΛΗ ΣΟΥΛΤΑΝ, ΑΣΠΡΟΓΕΙΑ ΦΑΡΣΑΛΩΝ
- 25 ΑΛΑΤΖΑ ΤΖΑΜΙ, ΤΕΤΟΒΟ
- 26 ΚΑΘΟΛΙΚΟΣ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΣ ΝΑΟΣ, ΣΚΟΔΡΑ
- 27 ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΒΡΑΪΚΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ, ΒΕΡΟΙΑ
- 28 ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΜΠΑΛΗ ΜΠΕΗ, ΝΑΪΣΣΟΣ
- 29 ΜΕΛΑΝΙ ΤΕΚΕΣ, ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ
- 30 ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ, ΜΠΕΡΑΤΙ
- 31 ΤΕΚΕΣ ΤΟΥ ΑΡΑΜΠΑΤΙ ΜΠΑΜΠΑ, ΤΕΤΟΒΟ
- 32 ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ (ΣΒΕΤΙ ΣΠΑΣ), ΣΚΟΠΙΑ
- 33 ΜΠΑΪΡΑΚΛΙ ΤΖΑΜΙ, ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ
- 34 ΤΖΑΜΙ ΑΛΤΙΝ ΑΛΕΜ, ΝΟΒΙ ΠΑΖΑΡ
- 35 ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗ ΕΝΤΧΕΜ ΜΠΕΗ, ΤΙΡΑΝΑ
- 38 ΤΣΙΦΤΕ ΧΑΜΑΜ, ΣΚΟΠΙΑ
- 39 Η ΚΡΗΝΗ ΤΟΥ ΤΖΑΜΙΟΥ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΟΜΗΤΟΡΟΣ, ΗΡΑΚΛΕΙΟ
- 40 ΓΕΦΥΡΑ ΤΩΝ ΤΕΡΖΗΔΩΝ (ΡΑΦΤΑΔΩΝ), ΓΚΙΑΚΟΒΑ

σελίδα

- 41 ΜΠΕΖΕΣΤΕΝΙ, ΣΤΙΠ
- 42 ΧΑΜΑΜ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΜΕΧΜΕΤ ΠΑΣΑ, ΠΡΙΖΡΕΝ
- 43 ΓΙΑΧΟΥΝΤΙ ΧΑΜΑΜ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
- 44 ΧΑΝΙ ΚΟΥΡΣΟΥΝΛΟΥ / ΚΟΥΡΣΟΥΜΛΙ, ΣΚΟΠΙΑ
- 45 ΛΕΥΚΗ ΓΕΦΥΡΑ, ΒΡΑΝΙΑ
- 46 ΜΕΓΑΛΟ ΠΑΖΑΡΙ, ΓΚΙΑΚΟΒΑ
- 47 ΧΑΜΑΜ ΤΟΥ ΙΣΑ ΜΠΕΗ, ΝΟΒΙ ΠΑΖΑΡ
- 50 ΓΕΝΙ ΤΖΑΜΙ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
- 51 ΕΠΑΥΛΗ ΤΟΥ ΠΑΣΑ, ΒΡΑΝΙΑ
- 52 ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ ΤΗΣ ΜΠΕΝΤΖΑ, ΤΕΠΕΛΕΝΙ
- 53 ΠΥΡΓΟΣ ΡΟΛΟΓΙΟΥ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ
- 54 «ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟ», ΝΑΥΠΛΙΟ
- 55 ΚΑΠΝΑΠΟΘΗΚΗ ΤΗΣ «ΡΕΖΗ», ΞΑΝΘΗ
- 56 «ΣΕΡΑΪ», ΡΕΖΕΝ
- 57 ΛΥΚΕΙΟ ΝΤΟΣΙΤΕ ΟΜΠΡΑΝΤΟΒΙΤΣ, ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ
- 58 ΠΥΡΓΟΣ ΡΟΛΟΓΙΟΥ, ΠΡΙΣΤΙΝΑ
- 59 «ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ», ΡΕΘΥΜΝΟ
- 60 ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟ, ΣΚΟΔΡΑ
- 61 ΔΙΟΙΚΗΤΗΡΙΟ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
- 64 ΤΑΦΟΣ ΣΤΟ ΜΠΕΡΑΤΙ
- 65 ΕΒΡΑΪΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ, ΝΑΪΣΣΟΣ
- 66 Η ΠΥΛΗ ΤΟΥ ΠΑΣΑ, ΜΠΕΡΑΤΙ
- 67 ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ
(ΜΠΟΥΝΤΙΣΑΒΤΣΙ), ΚΛΙΝΑ
- 68 ΕΒΡΑΪΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ
- 69 ΙΜΑΡΕΤ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΛΗΘΗ & ΜΝΗΜΗ

Η οθωμανική παρουσία στα Βαλκάνια κράτησε από τον 14ο έως τον 20ό αιώνα. Σε άλλες περιοχές η παρουσία αυτή ήταν διαρκής, σε άλλες διακεκομμένη (όπως στο Μοριά) και άλλες δεν γνώρισαν καθόλου την οθωμανική κατάκτηση (όπως τα Επτάνησα και οι δαλματικές ακτές). Σχεδόν για το σύνολο των κατοίκων της βαλκανικής χερσονήσου ωστόσο, οι οθωμανικοί αιώνες υπήρξαν ένα σημαντικό κομμάτι της ιστορικής τους εμπειρίας.

Η ιστορία αυτή είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστη ή είναι γνωστή με πολύ διαφορετικό τρόπο σε κάθε χώρα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι χριστιανικοί λαοί των Βαλκανίων δημιούργησαν τα εθνικά τους κράτη μέσα από τη σύγκρουσή τους, συνήθως στρατιωτική, με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η σύγκρουση αυτή έδωσε μεγάλη έμφαση στη θρησκευτική διαφορά ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους. Ταυτόχρονα, η αίγλη του προτύπου της Δυτικής Ευρώπης οδηγούσε στην υποτίμηση της πολιτισμικής αξίας των οθωμανικών αιώνων. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ταυτίστηκε λοιπόν με την πολιτισμική «οπισθοδρόμηση» και θεωρήθηκε απ' όλους τους επιγόνους της «ανεπιθύμητη κληρονομιά».

Εντούτοις, για εξακόσια περίπου χρόνια, χριστιανοί, μουσουλμάνοι και εβραίοι ζούσαν μαζί στις πόλεις και την ύπαιθρο, καλλιεργούσαν τη γη, ψώνιζαν ο ένας στο μαγαζί του άλλου, συναντιούνταν και διασκέδαζαν στα παζάρια και στα καφενεία. Η οθωμανική κοινωνία ήταν βεβαίως μια κοινωνία με ιεραρχίες και διακρίσεις ανάμεσα σε κυρίαρχους και κυριαρχούμενους. Για τους ραγιάδες, η καθημερινή ζωή είχε και τις σκληρές της όψεις, τις συγκρούσεις και τις δυσκολίες.

Σήμερα, η μνήμη αυτής περιόδου παραμένει κρυμμένη μέσα σε κτίρια που έχουν αλλάξει χρήση ή έχει σβηστεί τελείως εξαιτίας της αδιαφορίας και της καταστροφής. Με οποιαδήποτε μορφή όμως, ερειπωμένα ή συντηρημένα, τα κτίρια της οθωμανικής περιόδου, δημόσια και ιδιωτικά, χριστιανικά, μουσουλμανικά και εβραϊκά, αποτελούν τεκμήρια μιας κοινής ιστορίας. Είναι η ιστορία που μοιράστηκαν οι λαοί των Βαλκανίων επί έξι περίπου αιώνες. Μέσα από τις σύγχρονες φωτογραφίες αυτών των μνημείων, μπορούμε να ξαναδούμε με άλλο βλέμμα την οθωμανική κληρονομιά, να επισκεφτούμε πάλι το κοινό μας παρελθόν και να διηγηθούμε τη βαλκανική μας ιστορία.

Πολλοί νομίζουν ότι τα Βαλκάνια κατακτήθηκαν από τους Οθωμανούς μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453). Η αλήθεια όμως είναι ότι μεγάλο μέρος της βαλκανικής χερσονήσου είχε κατακτηθεί ήδη μέσα στον 14ο αιώνα και ότι οι σουλτάνοι είχαν εγκαταστήσει το παλάτι τους σε ευρωπαϊκό έδαφος, στην Αδριανούπολη, ήδη από τη δεκαετία του 1360. Παρά τους κλυδωνισμούς που προκάλεσε η ήττα τους από τον Ταμερλάνο στη μάχη της Άγκυρας (1402), οι Οθωμανοί θα ολοκληρώσουν εντέλει την κατάκτηση των Βαλκανίων στα τέλη του 15ου αιώνα. Δύο φορές θα επιχειρήσουν να καταλάβουν τη Βιέννη, το 1529 και το 1683. Μηροστά στα τείχη της όμως, θ' ανακοπεί οριστικά για την Ευρώπη η κατακτητική ορμή τους.

Μέσα από την εδαφική του επέκταση, από τον 14ο έως τα τέλη του 17ου αιώνα, το νομαδικό βασίλειο της δυναστείας του Οσμάν μετατράπηκε σε παγκόσμια ισλαμική αυτοκρατορία, που πρόβαλλε ως καθήκον της τον ιερό πόλεμο εναντίον της χριστιανικής Δύσης. Στο απόγειο της δύναμής της, στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, η οθωμανική αυτοκρατορία εκτεινόταν από το Δούναβη μέχρι το Νείλο. Τα Βαλκάνια αποτέλεσαν επί έξι αιώνες σημαντικό μέρος αυτής της αυτοκρατορίας.

Η εξάπλωση των Οθωμανών στα Βαλκάνια έγινε προς τα δυτικά, στην κατεύθυνση της ρωμαϊκής Εγνατίας οδού, που μέσω Σερρών και Μοναστηρίου οδηγούσε στις αλβανικές ακτές, αλλά και βόρεια, προς Φιλιππούπολη και Σόφια μέχρι το Βελιγράδι. Πίσω από τα στρατεύματα, ακολουθούσαν και μουσουλμανικοί πληθυσμοί από την Ανατολία, που εγκαθίσταντο στις κατακτημένες περιοχές. Εξισλαμισμοί, οικειοθελείς και μη, όπως και μετακινήσεις πληθυσμών άλλαξαν αργά αλλά ριζικά τη δημογραφική σύνθεση της βαλκανικής χερσονήσου.

Ριζικά άλλαξε εξάλλου, με την οθωμανική κατάκτηση, και το τοπίο των βαλκανικών πόλεων. Μόλις οι Οθωμανοί κατακτούσαν μια πόλη, μετέτρεπαν τις μεγάλες εκκλησίες σε τζαμιά ή έκτιζαν καινούργια, επιβλητικά τζαμιά με ψηλούς μιναρέδες, καθώς και άλλα «δημόσια» κτίρια (μπεζεστένια, χαμάμ, ιμαρέτια, караβανсарάγια κ.ά.). Με τον τρόπο αυτό, το βαλκανικό αστικό τοπίο αποκτούσε «οθωμανικά» χαρακτηριστικά, ηροβάλλοντας τη νέα πολιτική πραγματικότητα. Οι Οθωμανοί επιθυμούσαν πράγματι να κάνουν την κατάκτησή τους «ορατή».

01

ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΙΣΧΑΚ ΜΠΕΗ (ΑΛΑΤΖΑ), ΣΚΟΠΙΑ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Σκόπια
Χρονολογία: 1438-39
Χορηγός: Ισχάκ Μπέης
Ιστορία: Αρχικά ξενώνας
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Το Τζαμί του Ισχάκ Μπέη, από τα παλαιότερα κτίσματα στα Σκόπια, χτίστηκε το 1438-39, αρχικά ως ξενώνας. Ο χρηματοδότης του, Ισχάκ Μπέης ήταν γιος του πασά Γιγίτ Μπέη, κατακτητή των Σκοπίων. Το τζαμί είναι γνωστό και ως «Αλατζά» (σικτικό – από την τουρκική λέξη *alaca*) λόγω του πλούσιου αρχικού διακόσμου (ζωγραφισμένο πρόσωπο). Ο μιναρές, ύψους 30 περίπου μ., είναι χτισμένος από καλολαξευμένους τετράγωνους λίθους. Το κτίσμα ήταν τμήμα ενός αρχιτεκτονικού συμπλέγματος που χρηματοδότησε ο Ισχάκ Μπέης, το οποίο αποτελούνταν από χάνια, αίθουσα σίτισης για τους άπορους και *μεντρεσέ* (μουσουλμανικό ιεροσπουδαστήριο). Πίσω από το τζαμί υπήρχε ένα τάφος (τουρμπές), χτισμένο πιθανότατα το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα. Πιστεύεται ότι εκεί ετάφη ο γιος του Ισχάκ Μπέη, γνωστός ως Ντελή Πασάς. Χαρακτηριστικό του τζαμιού που το κάνει μοναδικό στα Βαλκάνια (μαζί με το Γενί Τζαμί στο Μοναστήρι, λόγω της θύρας του) είναι η διακοσμητική χρήση γαλάζιων, πράσινων και τirkουάζ πλακιδίων στο τύμπανο του θόλου.

02

ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΣΟΥΛΤΑΝΟΥ ΜΟΥΡΑΤ Α΄, ΜΑΖΓΚΙΤ

Φωτογράφος: Σαμίρ Καραχόντα
Τύπος: Τάφος (τουρμπές)
Τόπος: Μαζγκίτ, Καστριότ ή Όμπιλιτς
Χρονολογία: 14ος αιώνας
Χορηγός: Βαγιαζήτ Α΄, γιος του σουλτάνου Μουράτ Α΄
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Επισκευάστηκε πολλές φορές ανά τους αιώνες

Στον τόπο της περίφημης μάχης του Κοσσυφοπεδίου (1389), υπάρχει ένα μνημείο που θυμίζει την οθωμανική νίκη εναντίον του σερβικού και βοσνιακού στρατού και τιμά τον σουλτάνο Μουράτ Α΄ που δολοφονήθηκε εκεί. Ο γιος του, Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1402), ανέγειρε τάφο (τουρμπέ) εκεί όπου, σύμφωνα με παλιό τουρκικό έθιμο, θάφτηκαν τα εντόσθια του σουλτάνου, ενώ το σώμα του εστάλη στην Προύσα, τότε πρωτεύουσα του οθωμανικού κράτους. Ο τάφος ανακαινίστηκε πολλές φορές στη διάρκεια των αιώνων και κατάφερε να διασωθεί από τις καταστροφές των πολέμων που έγιναν στην περιοχή. Γύρω από τον τάφο, υπάρχουν οι τάφοι οθωμανών αξιωματούχων του 19ου αιώνα, με λεπτομερείς επιγραφές για τη ζωή τους. Το τετράγωνο οικοδόμημα που υπάρχει σήμερα κατασκευάστηκε από τον οθωμανό αξιωματικό Χουρσίτ Πασά το 1845. Ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ Β΄ (1876-1909) διέταξε την κατασκευή του ευρύχωρου διώροφου κτιρίου που υπάρχει πίσω από τον τάφο, για να φιλοξενούνται οι επισκέπτες που έρχονταν να προσκυνήσουν (ολοκληρώθηκε το 1896).

03

ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΜΙΡΑΧΟΡ ΙΛΙΑΣ ΜΠΕΗ, ΚΟΡΥΤΣΑ

Φωτογράφος: Γκούτα Μπένζενμπεργκ

Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)

Τόπος: Κορυτσά

Χρονολογία: 1495-96

Χορηγός: Ιλιάς Μπέης

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Το τζαμί χτίστηκε από τον Ιλιάς Μπέη το 1495-96. Το κτίσμα δεν συνδέεται μόνο με την πρώιμη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στην Αλβανία, αλλά και με τις απαρχές της ιστορίας της πόλης της Κορυτσάς. Πρόκειται για στιβαρό οικοδόμημα με θόλο, ο οποίος καλύπτεται από μολύβδινες πλάκες και στηρίζεται σε οκταγωνική βάση, δημιουργώντας ένα αρμονικό σύνολο με το ημικυκλικό του σχήμα. Το τζαμί διέθετε παλαιότερα μιναρέ, ο οποίος κατέρρευσε στον ισχυρό σεισμό που έπληξε την περιοχή το 1961. Ο υψηλόβαθμος οθωμανός αξιωματούχος Ιλιάς Μπέης, που χρηματοδότησε την κατασκευή του τζαμιού, καταγόταν από την περιοχή. Με την ανέγερση ενός τόσο μεγαλοπρεπούς κτιρίου, σκόπευε να ιδρύσει τον πυρήνα ενός καινούργιου αστικού συγκροτήματος.

04

ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΕΒΡΕΝΟΣ, ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας

Τύπος: Τάφος (τουρμπές)

Τόπος: Γιαννιτσά

Χρονολογία: 1417

Χορηγός: Οι γιοι του Γαζή Εβρενός

Ιστορία: Η σημερινή του μορφή είναι αποτέλεσμα πολλών επεμβάσεων, με τελευταίες εκείνες των αρχών του 20ού αιώνα

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε άριστη κατάσταση. Έχει αναστηλωθεί πρόσφατα από την Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία

Ο Γαζή Εβρενός ήταν ο πιο διάσημος από τους ημιαυτόνομους πολέμαρχους που πρωταγωνίστησαν στην οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων τον 14ο αιώνα. Πολεμώντας στο όνομα της δυναστείας του Οσμάν, ο Εβρενός επέκτεινε με συνεχείς κατακτήσεις τη μεθόριο των Οθωμανών στη Θράκη και τη Μακεδονία, όπου ίδρυσε μάλιστα την πόλη Γιαννιτσών (οθωμ. Yenice-i Vardar). Μετά το θάνατό του, το 1417, η οικογένειά του, η οποία συνέχισε να διοικεί τα Γιαννιτσά για αιώνες, έχτισε στη μνήμη του ένα τάφος. Στις αρχές του 20ού αιώνα (1908-1910), το τάφος αναστηλώθηκε και έλαβε τη μορφή που έχει σήμερα, με έντονα νεοκλασικά στοιχεία στη διακόσμηση. Η μαρμάρινη σαρκοφάγος όπου είχε ταφεί ο Εβρενός χάσκει σήμερα κενή. Πάνω από αυτήν υπήρχε μια δεύτερη σαρκοφάγος, την οποία έβλεπαν οι επισκέπτες του τάφου, με την ακόλουθη επιγραφή (που φυλάσσεται σήμερα στην Εφορεία Αρχαιοτήτων της Θεσσαλονίκης, στη Ροτόντα): *Με το θάνατό του μετέβη από τον φθαρτό στον αιώνιο κόσμο, ως τον συγκωρείει ο Θεός, ως μάρτυρας για το Ισλάμ, βασιλιάς των γαζήδων και των πολεμιστών του ιερού πολέμου, σφαγίας των απίστων και των πολυθεϊστών, έχοντας επισκεφτεί τον ιερό οίκο του Θεού (τη Μέκκα)... ο Χατζή Εβρενός, γιος του Ισά. Ας φωτίσει ο Θεός τον τάφο του και ας είναι ελαφρύ το χώμα που τον σκεπάζει, με τη συγχώρηση του Παντοδύναμου. Την Τετάρτη, 7η του μηνός Σαβάλ του έτους Εγίρας 820 (7 Νοεμβρίου 1417).*

05

ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

ΤΟ ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ, ΘΡΑΚΗ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Διδυμότειχο
Χρονολογία: Άρχισε να χτίζεται γύρω στο 1400, ολοκληρώθηκε περίπου το 1420
Χορηγοί: Σουλτάνοι Βαγιαζήτ Α΄, Μωάμεθ Α΄, Μουράτ Β΄
Αρχιτέκτονες: Ντογάν, γιος του Αμπντουλάχ, και Χατζή Ιβάζ, γιος του Αχά Βαγιαζήτ
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Υπό στερήωση και συντήρηση από την ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία. Μη επισκέψιμο

Το Διδυμότειχο ήταν από τις πρώτες πόλεις που κατέκτησαν οι Οθωμανοί στα Βαλκάνια (γύρω στο 1360). Οι οθωμανοί σουλτάνοι εγκατέστησαν μάλιστα μέσα στο «δίδυμο τείχος» του κάστρου της πόλης το χαρέμι τους, την ακολουθία και το θησαυροφυλάκίό τους. Ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης δεν έφυγε με την οθωμανική κατάκτηση. Συνέχισε να ζει μέσα στο φρούριο. Οι μουσουλμάνοι έπικοι εγκαταστάθηκαν έξω από το φρούριο. Εκεί, έξω από τα τείχη, ξεκίνησε να χτίζεται, στα χρόνια του σουλτάνου Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1402), το κεντρικό τζαμί της πόλης, για να ολοκληρωθεί πολλά χρόνια αργότερα, στα τέλη της βασιλείας του σουλτάνου Μωάμεθ Α΄, γύρω στα 1420. Κτίσμα εντυπωσιακό, με ψηλό μιναρέ και μια μοναδική πυραμιδοειδή ξύλινη οροφή, αντί των δύο θόλων που αρχικά είχαν σχεδιαστεί για τη στέγασή του, δεσπόζει ακόμη και σήμερα στην κεντρική πλατεία της πόλης. Το υπαίθριο παζάρι που στήνεται κάθε εβδομάδα στην πλατεία, στη σκιά του τζαμιού, φανερώνει τη συνέχεια της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην πόλη από τα χρόνια των Οθωμανών μέχρι τις μέρες μας.

06

ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΟΥ ΕΛΜΠΑΣΑΝ

Φωτογράφος: Γκούτα Μπένζενμπεργκ
Τύπος: Φρούριο
Τόπος: Ελμπασάν
Χρονολογία: 1466
Χορηγός: Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σώζεται μερικώς

Το φρούριο του Ελμπασάν χτίστηκε το 1466 από τον σουλτάνο Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή στην Εγνατία Οδό. Η πόλη, που είχε ιδρυθεί και οχυρωθεί πρόσφατα, επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί ως οχυρό κατά των δυνάμεων του Γεωργίου Καστριώτη (Σκεντέρμπεη), ο οποίος αντιστεκόταν στην οθωμανική επέκταση στην Αλβανία. Το φρούριο χτίστηκε πάνω στα θεμέλια αρχαίων και μεσαιωνικών αμυντικών κτισμάτων. Τα τείχη του φρουρίου σχηματίζουν ένα ορθογώνιο με μεγάλους στρογγυλούς πύργους στις γωνίες, εφοδιασμένους με πολεμίστρες και κλειστά πυροβολεία. Από τις τρεις πύλες του φρουρίου, μόνο μία, η Πύλη της Αγοράς, στη νότια πλευρά, σώζεται μερικώς. Παρά τη φθορά που υπέστη το μνημείο με το πέρασμα των αιώνων, αντιπροσωπεύει ένα από τα πιο καλοδιατηρημένα κτίσματα της οθωμανικής περιόδου στην Αλβανία.

07

ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

ΤΖΑΜΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ (ΦΕΤΧΙΓΕ), ΑΘΗΝΑ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Αθήνα
Χρονολογία: 1670-71
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Ανασπλώθηκε το 1935. Το 1963, διαμορφώθηκε εσωτερικά προκειμένου να στεγάσει συλλογή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Παραμένει κλειστό στο κοινό

Η Αθήνα, μετά την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς το 1456, αποτελούσε τη μεγαλύτερη πόλη στη νότια ελληνική χερσόνησο. Στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή, σύμφωνα με το κατάστιχο του 1521, είχε 2.286 χριστιανικά και μόλις 11 μουσουλμανικά νοικοκυριά. Το μοναδικό τζαμί ήταν τότε ο Παρθενώνας, που χρησιμοποιούνταν για τη φρουρά της Ακρόπολης. Τα επόμενα χρόνια, εντούτοις, ο μουσουλμανικός πληθυσμός αυξήθηκε και αντίστοιχα άρχισαν να χτίζονται τζαμιά και στην πόλη για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του. Το Τζαμί της Κατάκτησης (Φετχιγέ Τζαμί) στην Αθήνα μνημονεύει την τελευταία μεγάλη κατάκτηση των Οθωμανών, τον Χάνδακα (σημ. Ηράκλειο), με την οποία ολοκληρώθηκε η κατάκτηση της Κρήτης το 1669. Στα μαρμάρινα πλαίσια του θυρώματος και των παραθύρων του προστώου υπάρχει χάραγμα που μνημονεύει την ολοκλήρωση της κατασκευής του το 1670-71. Τέσσερα τεταρτοσφαίρια στηρίζουν τον κεντρικό θόλο, σε έναν αρχιτεκτονικό τύπο που συνιθιζόταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εκείνων των χρόνων. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές έδειξαν ότι το τζαμί είχε χτιστεί στη θέση μιας βυζαντινής βασιλικής, που είχε μετατραπεί από τους Οθωμανούς σε τζαμί τη δεκαετία του 1660, για να κατεδαφιστεί στη συνέχεια ώστε να κατασκευαστεί το νέο τζαμί με τον σωστό προσανατολισμό προς τη Μέκκα. Το Φετχιγέ Τζαμί βρισκόταν στο Πάνω Παζάρι των Αθηνών, όπου συγκεντρωνόταν η οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης.

08

ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ Β΄ ΤΟΥ ΠΟΡΘΗΤΗ, ΠΡΙΣΤΙΝΑ

Φωτογράφος: Σαμίρ Καραχόντα
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Πρίστινα
Χρονολογία: 1460-61
Χορηγός: Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε καλή κατάσταση. Ανακαινίστηκε πρόσφατα από τον Οργανισμό Ανάπτυξης και Συνεργασίας της Τουρκίας

Το 1455 ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής προσάρτησε οριστικά το Κοσσυφοπέδιο στα οθωμανικά εδάφη. Το 1460-61, επισφραγίζοντας αυτή τη νίκη, έχτισε στην Πρίστινα ένα επιβλητικό τζαμί, ο κεντρικός τρούλος του οποίου είχε διάμετρο πάνω από 14 μέτρα. Στην πόλη υπήρχε μέχρι το 1912, όταν η περιοχή προσαρτήθηκε στη Σερβία, μεικτός πληθυσμός από ορθόδοξους χριστιανούς, μουσουλμάνους καθώς και λίγους καθολικούς και εβραίους. Το 1530, το Τζαμί του Σουλτάνου Μωάμεθ του Πορθητή ήταν ένα από τα τρία τζαμιά της Πρίστινας, μια πόλης με 144 μουσουλμανικά και 390 χριστιανικά νοικοκυριά. Σύντομα όμως η θρησκευτική σύνθεση του πληθυσμού άλλαξε, έτσι, στα τέλη του 19ου αιώνα, στο σαντζάκι της Πρίστινας οι μουσουλμάνοι αντιπροσώπευαν το 76% του συνολικού πληθυσμού. Αντίστοιχα είχε αυξηθεί και ο αριθμός των τζαμιών. Σήμερα, το Τζαμί του Σουλτάνου Μωάμεθ του Πορθητή εξακολουθεί να είναι το σημαντικότερο της πόλης. Η εσωτερική του διακόσμηση χρονολογείται από τα τέλη του 18ου αιώνα, όταν το τζαμί επισκευάστηκε μετά τις καταστροφές που είχε υποστεί στη διάρκεια του πολέμου ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αυτοκρατορία των Αψβούργων (1736-39).

Στη διάρκεια των οθωμανικών αιώνων, η θρησκεία αποτελούσε βασικό στοιχείο όχι μόνο της ταυτότητας των ανθρώπων αλλά και της καθημερινότητάς τους. Κοινωνικές εκδηλώσεις γύρω από τη γέννηση, το γάμο και το θάνατο, διατροφικές συνήθειες, τρόποι σκέψης και συμπεριφοράς ήταν όλα άρρηκτα δεμένα με τη θρησκεία. Γι' αυτό και οι τόποι λατρείας και εκδήλωσης της θρησκευτικότητας αποτελούσαν κεντρικά σημεία αναφοράς στις οθωμανικές πόλεις.

Το οθωμανικό κράτος ήταν αναμφίβολα ισλαμικό και στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στον μουσουλμανικό Ιερό Νόμο (*Σαρία*). Ωστόσο, για να λειτουργήσει αυτό το αχανές, πολυεθνικό κράτος, ήταν απαραίτητο να ενσωματώσει τους μη μουσουλμάνους και ν' αναγνωρίσει τους δικούς τους θρησκευτικούς ηγέτες. Η Σαρία επέτρεπε σε χριστιανούς και εβραίους να επισκευάζουν τις εκκλησίες και τις συναγωγές τους αλλά όχι να χτίζουν καινούργιες. Για κάθε επισκευή χρειαζόταν άδεια από τις οθωμανικές αρχές –από τον τοπικό καθή αλλά ακόμη και από την κεντρική διοίκηση στην Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, στην πράξη, το οθωμανικό κράτος έδειχνε αρκετό ρεαλισμό και ευελιξία, έτσι ώστε να χτίζονται και νέες εκκλησίες και συναγωγές, παρά την επίσημη απαγόρευση. Σε τοπικό επίπεδο εξάλλου, υπήρχαν πολλά περιθώρια προσαρμογών. Δεν έλειπαν ωστόσο και οι εκθρικές ενέργειες εναντίον αλλοθρήσκων από φανατικούς ουλεμάδες ή τοπικούς οθωμανούς αξιωματούχους. Απέναντι στους Καθολικούς ιδιαίτερα, υπήρχε εκθρική στάση εφόσον ο Πάπας θεωρούταν ο μεγαλύτερος εκθρός του σουλτάνου. Μόνο μετά τους πολέμους των ετών 1683-99 με τους Αψβούργους, οι οθωμανικές αρχές άλλαξαν στάση. Από την εποχή των Μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) πάντως, τον 19ο αιώνα, και τη φιλελευθεροποίηση της θρησκευτικής πολιτικής κατασκευάζονται πολύ περισσότερες εκκλησίες –και καθολικές.

Η συνύπαρξη διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων αποτυπωνόταν στο χώρο με τα τζαμιά, τις εκκλησίες και τις συναγωγές. Σημαντική ήταν και η παρουσία των δερβισικών ταγμάτων, που η ζωή τους οργανωνόταν γύρω από τον τεκέ. Επρόκειτο για μυστικιστική και λαϊκή εκδοχή του Ισλάμ, που γνώρισε μεγάλη διάδοση και στα Βαλκάνια.

ΛΑΤΡΕΙΑ

09

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΣΙΝΑΝ ΠΑΣΑ, ΠΡΙΖΡΕΝ

Φωτογράφος: Σαμίρ Καραχόντα
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Πρίζρεν
Χρονολογία: 1615
Χορηγός: Σοφί Σινάν Πασάς
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Το εσωτερικό βρίσκεται υπό ανακαίνιση

Χτισμένο από τον Σοφί Σινάν Πασά, που διατέλεσε μπεϊλέρμπενς της Βοσνίας (δύο φορές, 1600-01, 1607-08), το τζαμί δεσπόζει στην πόλη του Πρίζρεν. Ο Σινάν Πασάς έλαβε το προσωνύμιο «Σοφί» σε αναγνώριση της σοφίας του. Η κατασκευή του τεμένους φαίνεται ότι ολοκληρώθηκε μετά το θάνατό του, το 1615. Πιστεύεται ότι οι λίθοι που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονταν από τη γειτονική Μονή των Αρχαγγέλων, που μάλλον είχε εγκαταλειφθεί μετά την οθωμανική κατάκτηση. Το τζαμί λειτουργούσε ως τις αρχές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οπότε μετατράπηκε σε οπλοστάσιο και υπέστη δομικές φθορές. Το 1939, κατεδαφίστηκε το προστώο. Το τζαμί χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια ως αποθήκη μέχρι το 1941, οπότε και επιστράφηκε στο βακούφι (θρησκευτικό κληροδότημα) στο οποίο ανήκε αρχικά.

10

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ (ΜΠΛΑΓΚΟΒΕΣΤΕΝΙΕ), ΦΑΡΑΓΓΙ ΟΒΤΣΑΡ-ΚΑΜΠΛΑΡ

Φωτογράφος: Ιβάν Πέτροβιτς
Τύπος: Μοναστήρι
Τόπος: Φαράγγι Οβτσάρ-Καμπλάρ
Χρονολογία: 1601-2
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Η Μονή του Ευαγγελισμού (Μπλαγκοβεστένιε) βρίσκεται στο εντυπωσιακό φαράγγι Οβτσάρ-Καμπλάρ, γνωστό και ως «σερβικός Άθως» για τα πολυάριθμα μοναστήρια που βρίσκονται συγκεντρωμένα στην περιοχή. Η Μονή βρίσκεται στην αριστερή όχθη του ποταμού Μοράβα, στους πρόποδες του όρους Καμπλάρ. Χτίστηκε το 1601-2 και είναι από τα λίγα μοναστήρια σ' αυτό το φαράγγι για τα οποία διαθέτουμε ακριβή χρονολογία της ίδρυσής τους, που σώζεται στην κτητορική επιγραφή στην είσοδο της μονής. Η αρχιτεκτονική της εκκλησίας είναι μνημειακή: διαθέτει κωνικό και όχι ημισφαιρικό θόλο. Οι τοιχογραφίες, που φιλοτεχνήθηκαν μεταξύ 1602 και 1632, συγκαταλέγονται στις πλέον αξιόλογες αυτές της περιόδου. Στη βιβλιοθήκη της Μονής φυλάσσονται χειρόγραφα που χρονολογούνται από τον 16ο και τον 17ο αιώνα. Η Μονή είναι επίσης γνωστή σήμερα γιατί εδώ έλαβε τον μοναστικό του όρκο ο μακαριότατος σέρβος πατριάρχης Παύλος (1914-2009).

11

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΤΕΚΕΣ ΤΟΥ ΝΤΟΥΡΜΠΑΛΗ ΣΟΥΛΤΑΝ, ΑΣΠΡΟΓΕΙΑ ΦΑΡΣΑΛΩΝ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας
Τύπος: Μονή δερβίσηδων (τεκές)
Τόπος: Ασπρόγεια Φαρσάλων, Θεσσαλία
Χρονολογία: 17ος αι.
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Υπό την επίβλεψη της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας - χρησιμοποιείται περιστασιακά ως προσκύνημα

Στο Ισλάμ αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ο μυστικισμός (*tasawwuf*). Οι μυστικιστές, που ονομάζονταν δερβίσηδες, δημιούργησαν τάγματα, το καθένα από τα οποία είχε τον δικό του τρόπο και χώρους λατρείας. Τα μοναστήρια των δερβίσηδων, που ονομάζονταν τεκές, ήταν συχνά μεγάλα ιδρύματα στην ύπαιθρο, μέσα σε περιβόλους, όπως και τα χριστιανικά μοναστήρια. Αυτή είναι η περίπτωση του μπεκτασήδικου τεκέ του Ντουρμπαλή Σουλτάν στα Ασπρόγεια Φαρσάλων, που περιλαμβάνει δύο μνημειακούς τάφους, κοιμητήριο, μείντάνι (χώρο για τις τελετές των μπεκτασήδων, που ήταν από τα μεγαλύτερα τάγματα στην οθωμανική κοινωνία), ηγουμενείο, κελιά, μαγειρεία, ξενώνα, κουζίνα και στάβλους. Ο αρχαιότερος τάφος χρονολογείται από τον 17ο αιώνα, ενώ ο νεότερος διαθέτει δύο επιγραφές που τον τοποθετούν χρονολογικά στο έτος Εγίρας 1286 (1869), σ' ένα μονολεκτικό χρονόγραμμα (που φανερώνει το έτος αν προσθέσουμε την αριθμητική αξία των αραβικών γραμμάτων της λέξης): *ghafour* [ο συγχωρών τα πάντα]. Ο τεκές, ο οποίος είχε στην κατοχή του μεγάλη αγροτική περιουσία, συνέχισε να λειτουργεί και μετά το 1881, όταν η Θεσσαλία προσαρτήθηκε στην Ελλάδα, και στη διάρκεια του 20ού αιώνα. Ο Χασιλούκ μνημονεύει ότι τον επισκέπτονταν και οι χριστιανοί αγρότες της περιοχής. Έπαψε να λειτουργεί το 1973, μετά το θάνατο του τελευταίου σείχη του, του Αλβανού Σαΐτ Μπαμπά. Σήμερα τον επισκέπτονται μέλη των κοινοτήτων των αλβανών μεταναστών σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη για την τελετή του κουρμπανιού, της μουσουλμανικής γιορτής των θυσιών.

12

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΑΛΑΤΖΑ ΤΖΑΜΙ, ΤΕΤΟΒΟ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Τέτοβο
Χρονολογία: 1495-1564
Χορηγοί: Αδελφές Χουρσιντέ και Μενσουρέ
Ιστορία: Ανακατασκευάστηκε και ζωγραφίστηκε στις αρχές του 1830
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Το Αλατζά Τζαμί (ζωγραφιστό τζαμί) στο Τέτοβο είναι από τα λαμπρότερα δείγματα ισλαμικής αρχιτεκτονικής της οθωμανικής περιόδου σε ολόκληρη την περιοχή. Οι ιστορικοί διαφωνούν για το έτος κατασκευής του αρχικού τεμένους, που το τοποθετούν μεταξύ 1495-1564, ή ακόμη και έναν αιώνα αργότερα. Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα, το τζαμί ίδρυσαν δύο αδελφές, η Χουρσιντέ (που ο τάφος [τουρμπές] της βρίσκεται μπροστά από το τζαμί) και η Μενσουρέ, που ήρθαν στο Τέτοβο από την Ανατολία. Το τζαμί ξαναχτίστηκε στις αρχές της δεκαετίας 1830 από τον ισχυρό τοπικό πασά Αμντουραμάν, και απέκτησε πλούσιο ζωγραφικό διάκοσμο, πιθανόν από καλλιτέχνες από το γειτονικό Ντεμπάρ. Στο εσωτερικό, τους τοίχους κοσμούν ελαιογραφίες, και η πρόσοψη είναι διακοσμημένη με την τεχνική της νωπογραφίας, σε απομίμηση μαρμάρου.

13

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΚΑΘΟΛΙΚΟΣ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΣ ΝΑΟΣ, ΣΚΟΔΡΑ

Φωτογράφος: Γκούτα Μπέντζενμπεργκ
Τύπος: Καθολικός καθεδρικός ναός
Τόπος: Σκόδρα
Χρονολογία: 1858-67
Ιστορία: Σοβαρές ζημιές το 1905 και το 1912-13. Κατά την κομμουνιστική περίοδο χρησιμοποιήθηκε ως Κέντρο Αθλητισμού.
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Ο καθολικός καθεδρικός της Σκόδρας χτίστηκε το 1858-67. Η άδεια κατασκευής του ναού δόθηκε από την οθωμανική διοίκηση με φερμάνι του σουλτάνου Αμπντούλμετζίντ Α΄. Πρόκειται για επιβλητικό, ογκώδες κτίσμα που χρηματοδοτήθηκε από την Καθολική Εκκλησία, την Υψηλή Πύλη, τον τοπικό πληθυσμό Καθολικών και την Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Ο καθεδρικός είχε μήκος 74 μ., πλάτος 50 μ. και ύψος 23,5 μ. Ο τρούλος του ήταν αρχικά ξύλινος, αλλά το 1897 αντικαταστάθηκε από στέρεα υλικά. Ο επισκέπτης σήμερα μπορεί να θαυμάσει τα ζωγραφικά έργα του σπουδαίου αλβανού ζωγράφου Κολέ Ιντρόμενο, το 1909, ιδιαίτερα εκείνο που αναπαριστά την Παναγία της Σκόδρας και δύο αγγέλους ντυμένους με τοπικές ενδυμασίες. Η εκκλησία υπέστη σοβαρές ζημιές σε σεισμό το 1905 και στους βομβαρδισμούς κατά την πολιορκία της πόλης το 1912-13 από το στρατό του Μαυροβουνίου. Μετά την απαγόρευση της θρησκείας και των εκκλησιαστικών θεσμών κατά την κομμουνιστική περίοδο, ο καθεδρικός μετατράπηκε, το 1967, σε αθλητικό κέντρο. Μια φορά μάλιστα, φιλοξένησε και το Συνέδριο της Ένωσης Γυναικών Αλβανίας. Την ίδια χρονιά (1967), καταστράφηκαν επίσης οι πύργοι του ναού και σφραγίστηκαν οι θύρες του.

14

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΒΡΑΪΚΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ, ΒΕΡΟΙΑ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας
Τύπος: Συναγωγή
Τόπος: Βέροια
Χρονολογία: 16ος αι. (.) Ανακατασκευάστηκε το 1850 (.)
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Αναπαλαιώθηκε τη δεκαετία 1990.

Η Βέροια κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς ακολουθώντας την άλωση της Θεσσαλονίκης το 1430. Υπό τους Οθωμανούς εξελίχθηκε σε μια μικτή βαλκανική πόλη, με 16 μουσουλμανικούς και 15 χριστιανικούς μαχαλάδες, σύμφωνα με τον Εβλιά Τσελεμπί, καθώς και δύο εβραϊκές κοινότητες. Η ιστορική έρευνα έχει δείξει ότι η ελίτ της πόλης συμπεριλάμβανε τόσο μουσουλμάνους όσο και μη μουσουλμάνους, οι οποίοι συχνά συνεργάζονταν σε επιχειρήσεις και μοιράζονταν παρόμοια καταναλωτικά πρότυπα. Η εβραϊκή κοινότητα της Βέροιας χρονολογείται από τους ρωμαϊκούς χρόνους. Μετά το 1453, οι Εβραίοι της Βέροιας όπως και εκείνοι της Θεσσαλονίκης μετοίκησαν υποχρεωτικά στην Κωνσταντινούπολη. Εντούτοις, οι εβραϊκές κοινότητες της Βέροιας και της Θεσσαλονίκης αναβίωσαν προς τα τέλη του 15ου αιώνα από τους εξόριστους της Ιβηρικής χερσονήσου, τους Σεφαραδίτες, που εγκαταστάθηκαν και στις δύο πόλεις. Η εβραϊκή γειτονιά της Βέροιας (Μπαρμπούτα) επιβιώνει σήμερα ως μοναδικό παράδειγμα μικρού εβραϊκού μαχαλά των οθωμανικών Βαλκανίων. Η πρόσβαση στη γειτονιά ήταν δυνατή μέσω θυρών που έκλειναν κατά τη διάρκεια της νύχτας. Στο κέντρο του μαχαλά βρίσκεται η συναγωγή, που ξαναχτίστηκε το 1850 (ή παλαιότερα), με άδεια του σουλτάνου. Το κτίσμα θυμίζει αρχιτεκτονικά τις παλιές συναγωγές της Θεσσαλονίκης και ακολουθεί τη σεφαραδίτικη εσωτερική οργάνωση. Το 1943 οι Εβραίοι της Βέροιας μεταφέρθηκαν από τους Ναζί στο στρατόπεδο θανάτου Άουσβιτς-Μπίρκεναου. Το κτίριο της συναγωγής ανακαινίστηκε τη δεκαετία του 1990.

15

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΜΠΑΛΗ ΜΠΕΗ, ΝΑΪΣΣΟΣ

Φωτογράφος: Ιβάν Πέτροβιτς
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Ναϊσσός
Χρονολογία: Αρχές 16ου αιώνα
Χορηγός: Μπαλή Μπέης, υψηλόβαθμος αξιωματούχος από την Αδριανούπολη
Ιστορία: Εγκαταλειμμένο μετά την αναχώρηση των Οθωμανών, το 1878. Ανακαινίστηκε το 1976-77
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Αίθουσα τέχνης

Το Τζαμί του Μπαλή Μπέη, κτίσμα των αρχών του 16ου αιώνα, βρίσκεται στον κεντρικό χώρο του φρουρίου της Ναϊσσού, στα δεξιά από το κεντρικό μονοπάτι που ξεκινά από την είσοδο. Καταγράφεται για πρώτη φορά σε οθωμανικό φορολογικό κατάλογο του 1523 ως μεσετζί, δηλαδή μικρό τέμενος χωρίς μιναρέ, και κατασκευάστηκε πιθανότατα λίγο μετά το 1516. Θεμελιώθηκε πάνω στα ερείπια μεσαιωνικού κτίσματος που είχαν κατεδαφίσει οι Οθωμανοί το 1428. Το τζαμί αυτό αποτελεί κληροδότημα του Μπαλή Μπέη, ανώτερου οθωμανού αξιωματούχου από την Αδριανούπολη. Γύρω στα 1760, πάλι στο τζαμί χτίστηκε ισλαμικό ιεροδιδασκαλείο (μεντρεσές). Το 1868, ο Αμπντουραχμάν Πασάς της Ναϊσσού έχτισε πάλι στο τζαμί μια ισλαμική βιβλιοθήκη, προσθέτοντας δύο ξεχωριστές αίθουσες παράλληλα με τον βορεινό τοίχο. Το Τζαμί του Μπαλή Μπέη έμεινε κενό επί πολλά χρόνια μετά το τέλος της οθωμανικής επικυριαρχίας στη Σερβία το 1878. Το 1976-77 το οικοδόμημα επισκευάστηκε και σήμερα στεγάζει την αίθουσα τέχνης *Salon 77*.

16

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΜΕΛΑΝΙ ΤΕΚΕΣ, ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ

Φωτογράφος: Γιούτα Μπένζενμπεργκ
Τύπος: Μονή δερβίσηδων (τεκές)
Τόπος: Αργυρόκαστρο
Χρονολογία: 1800
Χορηγός: Αλή Μπαμπάς από το Αργυρόκαστρο
Ιστορία: Χτίστηκε πάνω στα ερείπια χριστιανικού μοναστικού συμπλέγματος και παλαιότερης μονής μπεκτασήδων δερβίσηδων
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Ο Μελανί Τεκές ιδρύθηκε το 1800 από τον Αλή Μπαμπά από το Αργυρόκαστρο. Ο τάφος του βρίσκεται μπροστά από το κεντρικό κτίριο. Το σημερινό κτίσμα αποτελεί ανακατασκευή παλαιότερου τεκέ του τάγματος των μπεκτασήδων, που είχε χτιστεί από τον Χασάν Μπαμπά στη θέση χριστιανικού μοναστικού συγκροτήματος. Το κεντρικό κτίριο αποτελείται από κυκλική αίθουσα προσευχής που συνδέεται με άλλα δωμάτια και αίθουσες. Η πρόσοψή του, που διαθέτει μια θαυμάσια στοά, ακολουθεί το ύψος των κτισμάτων της περιοχής, με τις καλοαξευμένες μεγάλες πέτρες, χαρακτηριστικές του τόπου. Σήμερα ο τεκές λειτουργεί ως θρησκευτικό κέντρο για τους αλβανούς μπεκτασίδες μουσουλμάνους που τελούν εκεί τις ετήσιες τελετές και το Νεβρούζ. Η γιορτή για το τέλος του ραμαζανιού (περίοδος νηστείας των μουσουλμάνων) και η γιορτή που γίνεται στη μνήμη της προθυμίας του Αβραάμ να τελήσει την ύψιστη θυσία προς τον Θεό, γιορτάζονται μοιράζοντας γλυκά και κρέας στους συγγενείς, στους γείτονες και σε φτωχούς. Οι μουσουλμάνοι μπεκτασίδες γιορτάζουν ιδιαίτερα την ημέρα του Νεβρούζ (22 Μαρτίου), επέτειο της γέννησης του ιμάμη Αλή. Σήμερα, στον Μελανί Τεκέ διαμένει μόνιμα ένας δερβίσης.

17

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ, ΜΠΕΡΑΤΙ

Φωτογράφος: Γκούτα Μπένζενμπεργκ

Τύπος: Ορθόδοξος ναός

Τόπος: Μπεράτι

Χρονολογία: 1797

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Ο ναός της Παναγίας στο Μπεράτι αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές εκκλησίες που χτίστηκαν κατά τους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας σε αλβανικό έδαφος. Ήχων λόγω μεγέθους από τις υπόλοιπες εκκλησίες της περιοχής. Χτίστηκε το 1797 στα θεμέλια παλαιότερου ναού. Η εκκλησία αποτελείται από τον κυρίως ναό, το ιερό, και μια σειρά από βοηθητικές αίθουσες, ενός ορόφου προς βορρά και διώροφες προς δυσμάς. Ενδιαφέρον είναι ότι οι καμάρες του προστώου στηρίζονται σε μαρμαρινούς στύλους που μεταφέρθηκαν εδώ από τη γειτονική αρχαία πόλη της Απολλωνίας. Η κατασκευή διακρίνεται από το ύψος της, χαρακτηριστικό της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής από τον 13ο ως τον 19ο αιώνα. Ο ναός της Παναγίας φιλοξενεί πολυάριθμες αγιογραφίες μεγάλης καλλιτεχνικής αξίας.

18

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΤΕΚΕΣ ΤΟΥ ΑΡΑΜΠΑΤΙ ΜΠΑΜΠΑ, ΤΕΤΟΒΟ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ

Τύπος: Μονή Δερβίσηδων (τεκές)

Τόπος: Τέτοβο

Χρονολογία: 16ος ή 18ος αιώνας

Χορηγός: Σερσέμ Αλή Μπαμπάς

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Ο τεκές του Τάγματος των μπεκτασήδων δερβίσηδων στο Τέτοβο με την ονομασία «τεκές του Αραμπάτι Μπαμπά» αποτελεί το μεγαλύτερο και πιο περίτεχνο οθωμανικό ίδρυμα δερβίσηδων στα Βαλκάνια. Δεν έχουμε αξιόπιστες πηγές για τη χρονολόγησή του. Υπάρχουν αναφορές ότι ιδρύθηκε τον 16ο αιώνα από ένα ηγετικό μέλος του τάγματος των μπεκτασήδων, τον Σερσέμ Αλή Μπαμπά («σαλό γέροντα Αλή»), ο οποίος μετά από σύντομη παραμονή στον τεκέ του Διδυμοτείχου μετατέθηκε στο Τέτοβο (1538). Πηγές του 18ου αιώνα αναφέρουν πως τον τεκέ έχτισε ο Αραμπάτι Μπαμπάς (έτος θανάτου 1780). Ανακαινίστηκε από τον Ρετζέπ Πασά Καλκαντενλί (έτος θανάτου 1822) και τον γιο του, Αμπντουραχμάν Πασά, στις αρχές του 19ου αιώνα. Ο Ρετζέπ Πασάς είχε στην ιδιοκτησία του πολλά χωριά, γαίες (τσιφλίκια), μαγαζιά και σπίτια στην περιοχή του Τετόβου, αλλά και στα Τίρανα, το Ελμπασάν, τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη. Η μονή λειτουργούσε ως το 1912 και πρόσφατα επανήλθε εν μέρει στην παλιά της χρήση. Τα κτίσματα που σώζονται χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: κτίρια για τελετουργικές χρήσεις ή για τη διαμονή των δερβίσηδων και του «Μπαμπά», του πνευματικού τους οδηγού (συμπεριλαμβάνονται τουρμπές, μεστζίτ [μικρό τζαμί], σεμαχανέ [αίθουσα όπου οι δερβίσηδες εκτελούν την τελετουργική τους περιδίνηση, τη σέμα] και κατοικία του σείχη [αρχηγού]), καθώς και κτίρια που εξυπηρετούν τις καθημερινές ανάγκες του συγκροτήματος (ξενώνας, καθαρήτρηρια κρήνη, «κατοικία της Φατιμάς», μαγειρείο).

19

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ (ΣΒΕΤΙ ΣΠΑΣ), ΣΚΟΠΙΑ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ
Τύπος: Ορθόδοξος ναός
Τόπος: Σκόπια
Χρονολογία: Μετά το 1689
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Ο Ναός του Σωτήρος (Σβέτι Σπας) στην Παλαιά Αγορά των Σκοπίων έχει ασυνήθιστο σχεδιασμό: η μισή από την αρχική εκκλησία χτίστηκε υπόγειο, ακολουθώντας υποτίθεται το φερμάνι του σουλτάνου, τον 17ο αιώνα, που απαγόρευε στις χριστιανικές εκκλησίες να είναι ψηλότερες από τα οθωμανικά τεμένη. Η εκκλησία πήρε τη σημερινή της μορφή τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Πρόκειται για τυπική μονόκλιτη ψευδοβασιλική, λιτή εξωτερικά, με πρόναο. Στο εσωτερικό του ναού ξεχωρίζει το υπέροχο ξυλόγλυπτο τέμπλο, που φιλοτεχνήθηκε μεταξύ 1819 και 1824. Αποτελεί έργο σπουδαίας ομάδας καλλιτεχνών, με επικεφαλής τους μεγάλους τεχνίτες Πέτρε Φιλίποβιτς από το Γκάρι και Μακαρίγια Φρίσκοσκι από το Γκαλιτονίτς. Η σημερινή μορφή του τέμπλου χρονολογείται από τη δεκαετία του 1870, όταν προστέθηκαν σε αυτό εικονίσματα φιλοτεχνημένα από διάφορους καλλιτέχνες των Βαλκανίων.

20

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΜΠΑΪΡΑΚΛΙ ΤΖΑΜΙ, ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ

Φωτογράφος: Ιβάν Πέτροβιτς
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Βελιγράδι
Χρονολογία: π. 1690
Χορηγός: Σουλτάνος Σουλεϊμάν Β΄
Ιστορία: Χρησιμοποιήθηκε και ως καθολική εκκλησία τον 18 αιώνα
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Το μοναδικό τζαμί που λειτουργεί στο Βελιγράδι

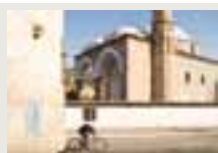
Το Μπαϊρακλί Τζαμί πήρε το όνομά του από τη σημαία («μπαϊράκ» στα τουρκικά), που ανέμιζαν από το τζαμί για να σημάνουν την έναρξη της προσευχής στα υπόλοιπα τζαμιά της πόλης. Χτίστηκε γύρω στο 1690 από τον σουλτάνο Σουλεϊμάν Β΄, και αποτελούσε έναν από τους περίπου εκατό τόπους μουσουλμανικής λατρείας που διέθετε το Βελιγράδι επί Οθωμανών. Μεταξύ 1717-1739, υπό αυστριακής ηγεμονίας, μετατράπηκε σε καθολική εκκλησία. Όταν επέστρεψαν οι Οθωμανοί στο Βελιγράδι, ο Χουσεΐν Μπέης, κεχαγιάς (γραμματέας) του Αλή Πασά, ανακαίνισε το κτίσμα το 1741. Έτσι, για κάποιο διάστημα, ήταν γνωστό ως Τζαμί του Χουσεΐν Μπέη ή του Κεχαγιά Χουσεΐν. Ανακαινίστηκε τον 19ο αιώνα από σέρβους ευγενείς και έγινε το κεντρικό τζαμί της πόλης. Σήμερα αποτελεί τον μοναδικό εν ενεργεία μουσουλμανικό τόπο λατρείας στο Βελιγράδι. Το Μπαϊρακλί Τζαμί πυρπολήθηκε στις 18 Μαρτίου 2004, κατά τη διάρκεια εθνικιστικής διαδήλωσης. Αργότερα, επισκευάστηκε με τη βοήθεια κατοίκων του Βελιγραδίου, της σερβικής κυβέρνησης και διεθνούς οικονομικής βοήθειας.

21

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΤΖΑΜΙ ΑΛΤΙΝ ΑΛΕΜ, ΝΟΒΙ ΠΑΖΑΡ

Φωτογράφος: Ιβάν Πέτροβιτς
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Νόβι Παζάρ
Χρονολογία: Αρχές 16ου αιώνα
Χορηγός: Μουεζίνης Μουσλιχουντίν Αμπντουλγκανί
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Ανακατασκευάστηκε το 2011. Σε χρήση

Το Τζαμί Αλτίν Αλέμ [το τζαμί με τη χρυσή ημισέληνο] είναι το πιο γνωστό τζαμί στο Νόβι Παζάρ. Είναι από τα σπουδαιότερα οθωμανικά θρησκευτικά οικοδομήματα στη Σερβία και αποτελεί τμήμα ενός συγκροτήματος που περιλαμβάνει επίσης ένα σχολείο και ένα νεκροταφείο. Χτίστηκε το πρώτο μισό του 16ου αιώνα, πιθανότατα πριν το 1528, από τον μουεζίνη Μουσλιχουντίν Αμπντουλγκανί. Το τζαμί αποτελείται από έναν ενιαίο χώρο, με θόλο, και ηρόστυλο με δύο θόλους. Το κυρίως τμήμα του τζαμιού χτίστηκε με ακανόνιστη λιθοδομή και πλινθοδομή. Η ανακατασκευή του ολοκληρώθηκε το 2011.

22

ΛΑΤΡΕΙΑ

ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗ ΕΝΤΧΕΜ ΜΠΕΗ, ΤΙΡΑΝΑ

Φωτογράφος: Γκούτα Μπένζενμπεργκ
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Τίρανα
Χρονολογία: 1793-1823
Χρηματοδότες: Μολλά Μπέης και ο γιος του, Εντχέμ Μπέης
Ιστορία: Κατά την κομμουνιστική περίοδο λειτούργησε ως μουσείο
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Το Τζαμί του Χατζή Εντχέμ Μπέη βρίσκεται στην κεντρική πλατεία της πρωτεύουσας της Αλβανίας, τα Τίρανα. Είναι από τα πιο σημαντικά μνημεία της οθωμανικής κληρονομιάς στην Αλβανία. Χτίστηκε και τοιχογραφήθηκε μεταξύ 1793-94 και 1822-23, και θεωρείται έργο εξαιρετικής αξίας. Το παλαιότερο τμήμα του τζαμιού είναι η θολωτή αίθουσα προσευχής, της οποίας οι γωνίες είναι στρογγυλεμένες και διαθέτει πολύ χαμηλό οκταγωνικό τύμπανο. Την κατασκευή του τεμένους αυτού την ξεκίνησε το 1793-94 ο Μολλά Μπέης, δισέγγονος του Σουλεϊμάν Πασά, ιδρυτή της πόλης των Τιράνων. Στη συνέχεια το κτίσμα επεκτάθηκε και ολοκληρώθηκε το 1822-23 από τον γιο του, Εντχέμ Μπέη, που έδωσε και το όνομά του στο μνημείο. Το εσωτερικό κοσμεύεται από έγχρωμες τοιχογραφίες με διάφορα μοτίβα. Αφού χρησιμοποιήθηκε ως μουσείο κατά την κομμουνιστική περίοδο, στη συνέχεια επανήλθε στην αρχική του λειτουργία, ως ένας από τους κύριους τόπους λατρείας της αλβανικής μουσουλμανικής κοινότητας.

Η οθωμανική κοινωνία ήταν μια κοινωνία αυστηρά ιεραρχική. Οι κοινωνικές σχέσεις ρυθμιζονταν με βάση τη διάκριση αφενός ανάμεσα σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους (ζιμμί) και αφετέρου ανάμεσα στην κυρίαρχη τάξη, που δεν φορολογούνταν, και τους φορολογούμενους υπηκόους ανεξαρτήτως θρησκειύματος (ραγιά). Οι μη μουσουλμάνοι κάτοικοι της αυτοκρατορίας θεωρούνταν θεσμικά κατώτεροι από τους μουσουλμάνους, αλλά είχαν το δικαίωμα να ασκούν τη θρησκεία τους και να κατέχουν περιουσία.

Η ιεραρχία αυτή αποτυπώνεται και στη μορφή των πόλεων. Στις οθωμανικές πόλεις υπήρχαν πολλές φορές χωριστοί μαχαλάδες για μουσουλμάνους, χριστιανούς και εβραίους. Πάντως, ζούσαν όλοι μαζί, στα σοκάκια και τις αγορές της πόλης τους. Το μπεζεστένι (σκεπαστή αγορά) ήταν η καρδιά της πόλης, μέρος συνάντησης και κέντρο εμπορίου. Ο Εβλιγιά Τσελεμπί μάλιστα, τον 17ο αιώνα, διέκρινε τις οθωμανικές πόλεις σε δύο κατηγορίες, ανάλογα αν είχαν ή όχι μπεζεστένια.

Και στις τρεις θρησκείες, το νερό είχε τη συμβολική χρήση της ψυχικής κάθαρσης. Το Κοράνι προέβλεπε διάφορες τελετουργικές χρήσεις του νερού, και μάλιστα με τρεχούμενο νερό. Γι' αυτό το λόγο, σε όλες τις οθωμανικές πόλεις χτίστηκαν λουτρά (χαμάμ) είτε διπλά, με χωριστά διαμερίσματα για άνδρες και γυναίκες, είτε μονά, που λειτουργούσαν, σε διαφορετικές ώρες, εναλλάξ, για άνδρες και για γυναίκες. Τα χαμάμ αποτελούσαν κέντρα κοινωνικότητας, ειδικά για τις γυναίκες και μάλιστα τις μουσουλμάνες. Η λαίδη Μαίρη Μόνταγκιου, σύζυγος του άγγλου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη τον 18ο αιώνα, τα ονομάζει «καφενεία των γυναικών».

Η προσφορά νερού ήταν, σύμφωνα με το Κοράνι, σημαντική πράξη αγαθοεργίας, και πολλοί εύποροι μουσουλμάνοι, ακόμη και ο σουλτάνος, ήταν χορηγοί για να κατασκευαστούν λιγότερο ή περισσότερο περίτεχνες κρήνες. Υπήρχε γενικά η αντίληψη ότι τα δημόσια έργα αποτελούσαν δείγμα ευσέβειας και φιλανθρωπίας, με αποτέλεσμα να μη θεωρούνται κρατικές δραστηριότητες. Οι οθωμανικές πόλεις ήταν γεμάτες από συμπλέγματα κτισμάτων που κατασκευάζονταν για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Αυτά τα κτίσματα ήταν συνήθως βακούφια, δηλαδή ευαγή ιδρύματα αφιερωμένα στον Θεό.

Η επικοινωνία ανάμεσα στις πόλεις γινόταν μέσω ενός εκτεταμένου οδικού δικτύου, όπου σημαντικό ρόλο έπαιζαν οι καλοχτισμένες τοξωτές γέφυρες. Τα караβάνια των εμπόρων ταξίδευαν σε ολόκληρη τη βαλκανική χερσόνησο και την κεντρική Ευρώπη ανοίγοντας διαύλους επικοινωνίας και ανταλλαγής προϊόντων και ιδεών.

23

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΤΣΙΦΤΕ ΧΑΜΑΜ, ΣΚΟΠΙΑ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ

Τύπος: Δημόσια λουτρά (χαμάμ)

Τόπος: Σκόπια

Χρονολογία: π. 1470

Χορηγός: Ίσα Μπέης

Ιστορία: Επίσης αποθήκη

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Εκθεσιακός χώρος

Το Τσιφτέ Χαμάμ (διπλό χαμάμ) βρίσκεται στο κέντρο της Παλαιάς Αγοράς στα Σκόπια, κοντά στο μπεζεστένι (σκεπαστή αγορά), το Σουλού Χάν και το Τζαμί του Μουράτ Πασά. Χτίστηκε γύρω στο 1470 από τον Ισά Μπέη, γιο του Ισχάκ Μπέη, και είναι το δεύτερο μεγαλύτερο δημόσιο λουτρό της περιόδου εκείνης. Πρόκειται για διπλό λουτρό, με το γυναικείο τμήμα στο νοτιοδυτικό μέρος του κτιρίου και το ανδρικό στο βορειοανατολικό μέρος. Διέθετε επίσης χώρο προς χρήση από την εβραϊκή κοινότητα των Σκοπίων. Καταστράφηκε πολλές φορές: σε σεισμό το 1555, από μεγάλη πυρκαγιά το 1689, και πάλι από καταστροφικό σεισμό το 1963· στη συνέχεια επισκευάστηκε. Αν και δεν σώζονται όλα τα χαρακτηριστικά στοιχεία των οθωμανικών λουτρών, το χαμάμ διατηρεί ως επί το πλείστον την αρχική του εμφάνιση. Λειτουργήσε ως χαμάμ μέχρι το 1916-17, στη συνέχεια ως αποθήκη, και σήμερα χρησιμοποιείται ως εκθεσιακός χώρος της Εθνικής Πινακοθήκης.

24

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

Η ΚΡΗΝΗ ΤΟΥ ΤΖΑΜΙΟΥ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΟΜΗΤΟΡΟΣ, ΗΡΑΚΛΕΙΟ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας

Τύπος: Καθαρτήρια κρήνη

Τόπος: Ηράκλειο Κρήτης

Χρονολογία: 1672

Χορηγός: Αγιάνης Μεχμέτ Εφέντης

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Έχει ανακαινιστεί και λειτουργεί ως

καφενείο

Η Κρήνη αποτέλεσε την τελευταία μεγάλη κατάκτηση των Οθωμανών, που την κέρδισαν από τους Βενετούς μετά από μακροχρόνιο πόλεμο (1645-1669). Ένα μεγάλο κύμα εξισλαμισμών στη διάρκεια του πολέμου και στα χρόνια που ακολούθησαν δημιούργησε στο νησί μια μεγάλη κοινότητα μουσουλμάνων που κυριαρχούσαν στις κρητικές πόλεις. Ο Χάνδακας, η βενετική πρωτεύουσα της Κρήτης, μετά την παράδοσή της στους Οθωμανούς το 1669, εξελίχθηκε σε πόλη κατεξοχήν μουσουλμανική, όπου ξεχώριζαν τα κτίσματα που είχαν μετασκευαστεί σε μουσουλμανικά. Ο καθολικός ναός του Σαν Σαλβατόρε μετατράπηκε σε τζαμί προς τιμήν της Βαλιντέ Σουλτάν Τουρχάν Χατιτζέ, μητέρας του σουλτάνου Μωάμεθ Δ΄. Το 1672, δίπλα στο Τζαμί της Βασιλομήτορος, κατασκευάστηκε μια κρήνη, για την τελετουργική καθάριση των πιστών πριν από την είσοδο στο τζαμί. Η κρήνη χτίστηκε δίπλα στη βενετική κρήνη Μπέμιο, που, σύμφωνα με τον Εβλιά Τσελεμπί, είχε χρησιμοποιηθεί αρχικά ως η κρήνη του τζαμιού. Τη δαπάνη, που έφτασε τα 200.000 άσηρα, κάλυψε ο πρόκριτος (αγιάνης) Μεχμέτ Εφέντης, υπασπιστής του διοικητή της Κρήτης και του Χάνδακα Ιμπραήμ Πασά. Σε καταχώριση στο κατάστιχο του καδής του Χάνδακα περιγράφεται η μορφή της κρήνης, με λιθόκτιστο θεμέλιο, δέκα μαρμάρινους κίονες, δώδεκα δικτυωτά σιδερένια κιγκλιδώματα, 19 κρουνοί, στέγη και επικάλυμμα στέγης. Η κρήνη λειτουργεί σήμερα ως καφενείο, στο μέσο της πολυσύχναστης πλατείας Κορνάρου. Στη διάρκεια του 18ου αιώνα, οι κρήνες στις οθωμανικές πόλεις αποτέλεσαν ένα είδος μανίας για πολλούς εύπορους χορηγούς. Ένας από αυτούς, ο πλούσιος έμπορος Χατζή Ιμπραήμ Αγάς, έχτισε το 1776 μια άλλη κρήνη στο Ηράκλειο, φροντίζοντας μάλιστα για τη μεταφορά πάγου από τα βουνά της Κρήτης, ώστε να ξεδιψούν οι περαστικοί στη διάρκεια του θερμού μεσογειακού καλοκαιριού.

25

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΓΕΦΥΡΑ ΤΩΝ ΤΕΡΖΗΔΩΝ (ΡΑΦΤΑΔΩΝ), ΓΚΙΑΚΟΒΑ

Φωτογράφος: Σαμίρ Καραχόντα

Τύπος: Γέφυρα

Τόπος: Γκιάκοβα

Χρονολογία: 18ος αιώνας

Χορηγός: Συντεχνία ραφτάδων

Ιστορία: Αναστηλώθηκε το 1982-84

Η Γέφυρα των Τερζήδων (Τερζίσκι ή Ουρά ε Τέρζιβε), στον ποταμό Ερενίκ, χτίστηκε από μια συντεχνία ραφτάδων από τη Γκιάκοβα τον 18ο αιώνα, για να συνδέσει την πόλη τους με το Πρίζρεν. Μια οθωμανική επιγραφή πάνω στη γέφυρα επιβεβαιώνει τη δωρεά της συντεχνίας. Οι συντεχνίες αποτελούσαν το θεμέλιο της οικονομίας των οθωμανικών πόλεων. Σε αυτές εντάσσονταν όλοι οι τεχνίτες, μικροεπαγγελματίες και έμποροι. Εκτός από οικονομική δράση, οι συντεχνίες είχαν και ηθικο-κοινωνική αποστολή, αναπτύσσοντας φιλανθρωπική δράση και κάνοντας κοινωφελή έργα. Επικεφαλής κάθε συντεχνίας ήταν εξάλλου ένας σείκς, που αντιπροσώπευε την πηγή της ηθικής και θρησκευτικής εξουσίας. Η συντήρηση του οδικού δικτύου και η κατασκευή έργων που διευκόλυναν την επικοινωνία, όπως οι γέφυρες, τα χάνια και τα караβανσεράγια, αποτελούσαν βασικά μέριμνα τόσο των οθωμανών αξιωματούχων όσο και των τοπικών πληθυσμών, συχνά σε συνδυασμό με φορολογικές απαλλαγές. Η γέφυρα έχει μήκος πάνω από 192 μέτρα. Έχει 11 ημικυκλικές καμάρες και 10 τοξωτά παράθυρα. Η γέφυρα διευκόλυνε τη διέλευση εμπορικών караβανιών από τα δύο τμήματα της ορεινής Γκιάκοβας, καθώς και από τη Λέζα και τη Σκόδρα. Αποκαταστάθηκε το 1982-84.

26

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΜΠΕΖΕΣΤΕΝΙ, ΣΤΙΠ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ

Τύπος: Σκεπαστή αγορά (μπεζεστένι)

Τόπος: Στιπ

Χρονολογία: Ύστερος 16ος αιώνας

Ιστορία: Αγορά, φυλακή, αποθήκη, κατάστημα ειδών διατροφής

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Αίθουσα τέχνης

Το καλοδιατηρημένο αυτό μπεζεστένι (σκεπαστή αγορά) βρίσκεται στο κέντρο της πόλης του Στιπ, που αποτελούσε σημαντικό οθωμανικό αστικό κέντρο: το 1896 διέθετε έντεκα τζαμιά, έναν μεντρεσέ, οκτώ τεκέδες (μοναστήρια δερβίσηδων), τέσσερις εκκλησίες, μία συναγωγή και τρία χαμάμ. Η Αγορά χτίστηκε στα τέλη του 16ου αιώνα, και το εσωτερικό της αποτελείται από τρία μέρη, χωρισμένα με κιονοστοιχία. Αν και στερείται διακόσμησης, οι λιτοί όγκοι του πέτρινου αυτού κτίσματος τού χαρίζουν μνημειακότητα. Άλλαξε πολλές φορές χρήση: μετατράπηκε σε φυλακή στα τέλη του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου, μετά έγινε αποθήκη και κατάστημα ειδών διατροφής, ενώ σήμερα φιλοξενεί αίθουσα τέχνης.

27

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΧΑΜΑΜ ΤΟΥ ΓΑΖΗ ΜΕΧΜΕΤ ΠΑΣΑ, ΠΡΙΖΡΕΝ

Φωτογράφος: Σαμίρ Καραχόντα

Τύπος: Δημόσια λουτρά (χαμάμ)

Τόπος: Πρίζρεν

Χρονολογία: Δεκαετία του 1570

Χορηγός: Γαζή Μεχμέτ Πασάς, σαντζάκμπεης της Σκόδρας

Ιστορία: Τυροκομείο, αποθήκη, πολιτιστικές εκδηλώσεις

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε καλή κατάσταση. Εκθεσιακός χώρος

Το οθωμανικό Πρίζρεν, σημαντική πόλη στο δρόμο του εμπορίου στα Βαλκάνια, αποτελούσε ένα μωσαϊκό εθνοτήτων και θρησκειών. Τα οθωμανικά λουτρά της πόλης χτίστηκαν από τον Γαζή Μεχμέτ Πασά, σαντζάκμπεης της Σκόδρας, τη δεκαετία 1570. Αποτελεί τμήμα συγκροτήματος που περιλαμβάνει τζαμί, ιμαρέτ, μεντρεσέ, βιβλιοθήκη και τάφος. Δύο μεγάλοι τρούλοι και εννέα μικροί καλύπτουν την οροφή. Το κτίσμα διαθέτει διπλά λουτρά, ένα για άντρες και ένα για γυναίκες, με χωριστές εισόδους. Τα ανδρικά λουτρά έχουν στο κέντρο κρήνη και σοφάδες για να πίνει ο λουόμενος καφέ και τσάι. Το Χαμάμ του Γαζή Μεχμέτ Πασά είναι από τα επιβλητικότερα δημόσια λουτρά που κατασκευάστηκαν στα Βαλκάνια κατά την οθωμανική περίοδο. Το 1833, δύο τοπικοί αξιωματούχοι, οι αδελφοί Μαχμούτ Πασάς και Εμίν Πασάς, ανακαίνισαν το κτίριο, που λειτουργούσε ως χαμάμ μέχρι το 1944. Στη συνέχεια έγινε τυροκομείο, αποθήκη και χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων. Διατηρητέο από το 1954, το χαμάμ αναπαλαιώθηκε και συντηρούνταν ως το 1981, οπότε και αφέθηκε στο έλεος του χρόνου. Σήμερα οι αίθουσες του χαμάμ φιλοξενούν εκθέσεις φωτογραφίας, διαφημιστικές εκδηλώσεις, λογοτεχνικές εκδηλώσεις και συναυλίες.

28

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΓΙΑΧΟΥΝΤΙ ΧΑΜΑΜ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας

Τύπος: Δημόσια λουτρά (χαμάμ)

Τόπος: Θεσσαλονίκη

Χρονολογία: Γύρω στο 1500

Χορηγός: Χαλίλ Πασάς

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε άριστη κατάσταση. Έχει αποκατασταθεί

από την Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία και χρησιμοποιείται

περιστασιακά ως εκθεσιακός χώρος

Το λουτρό χτίστηκε στο κέντρο της Θεσσαλονίκης από τον Χαλίλ Πασά, πιθανώς γενικό διοικητή στα οθωμανικά Βαλκάνια, γύρω στο 1500. Τα χρόνια εκείνα εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη, και ειδικότερα στην περιοχή που είχε χτιστεί το χαμάμ, οι εβραίοι που είχαν εξοριστεί από την Ιβηρική Χερσόνησο. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα το χρησιμοποιούσαν οι εβραίοι της γειτονιάς, γι' αυτό και έφερε την ονομασία Γιαχουντί Χαμάμ, «λουτρό των εβραίων». Ως διπλό λουτρό χρησιμοποιήθηκε οπωσδήποτε και ως γυναικείο χαμάμ, εφόσον αναφέρεται επίσης η ονομασία Καντινλάρ Χαμάμ, «λουτρό των γυναικών». Παράλληλα, καθώς βρισκόταν στο κέντρο της αγοράς της πόλης, ονομαζόταν και Λουτρό του Μεγάλου Παζαριού. Συνεχίζει να βρίσκεται στο κέντρο της εμπορικής ζωής της Θεσσαλονίκης, με συνέπεια το πεζοδρόμιο μπροστά από το χαμάμ να καταλαμβάνουν σήμερα τα «Λουλουδάδικα», που δίνουν και το όνομα σ' αυτή τη γωνιά της πόλης.

29

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΧΑΝΙ ΚΟΥΡΣΟΥΝΛΟΥ / ΚΟΥΡΣΟΥΜΛΙ, ΣΚΟΠΙΑ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ
Τύπος: Χάνι (καραβανσεράι)
Τόπος: Σκόπια
Χρονολογία: 1549-50
Χορηγός: Μουεζίνης Μουσλιχουντίν
Ιστορία: Χρησιμοποιήθηκε ως φυλακή, μετά ξανά ως χάνι και αποθήκη πυρομαχικών
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Γλυπτοθήκη του Αρχαιολογικού Μουσείου

Το Χάνι Κουρσουνλού / Κουρσουμλί, που βρίσκεται στις παρυφές της Παλαιάς Αγοράς των Σκοπίων, είναι το μοναδικό οθωμανικό χάνι (καραβανσεράι) που σώζεται ακέραιο στα Βαλκάνια. Χτίστηκε από τον μουεζίν Μουσλιχουντίν το 1549-50. Πρόκειται για ογκώδη κατασκευή με ανοικτή αυλή και περίτεχνη καθαρτήρια κρήνη (σαντιρβάν) στο κέντρο του. Το κτίριο έχει 68 δωμάτια και χρησιμοποιήθηκε ως χάνι μέχρι το 1787, που μετατράπηκε σε φυλακή. Το χάνι πήρε τη σημερινή του ονομασία, Κουρσουνλού, τον 19ο αιώνα, από τη μολύβδινη στέγη του. Στις αρχές του 20ού αιώνα, ξαναχρησιμοποιήθηκε ως χάνι, πριν γίνει αποθήκη πυρομαχικών. Από το 1955 στεγάζει τη συλλογή γλυπτικής του Αρχαιολογικού Μουσείου.

30

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΛΕΥΚΗ ΓΕΦΥΡΑ, ΒΡΑΝΙΑ

Φωτογράφος: Ιβάν Πέτροβιτς
Τύπος: Γέφυρα (και κρήνη)
Τόπος: Βράνια
Χρονολογία: 1844
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Γέφυρα. Η κρήνη έχει εγκαταλειφθεί

Η Λευκή Γέφυρα (γνωστή και ως «Γέφυρα της αγάπης») κατασκευάστηκε το 1844. Σύμφωνα με το μύθο, χτίστηκε σε ανάμνηση του άτυχου έρωτα της μουσουλμάνας Αϊσέ και του σέρβου βοσκού Στόγιαν. Σύμφωνα με το θρύλο, οι μάντεις είπαν στον πασά ότι η κόρη του, η Αϊσέ, θα έβρισκε βίαιο θάνατο. Εκείνος τότε της έχτισε κοντά στη γέφυρα ένα λευκό παλάτι που είχε ένα μόνο μικρό παράθυρο και την έκλεισε μέσα. Εκείνη έβλεπε κάθε μέρα τον Στόγιαν και τον ερωτεύτηκε. Κατάφερε και βρήκε τρόπο να το σκάσει από το παλάτι για να τον συναντήσει. Ο πασάς όμως τους έπιασε και τράβηξε όπλο για να σκοτώσει τον Στόγιαν. Η Αϊσέ ρίχτηκε μπροστά του και σκοτώθηκε εκείνη στη θέση του. Μετά το θάνατό της, ο Στόγιαν έκοψε το λαιμό του. Ο πασάς τότε πρόσταξε να χτιστεί εκεί μια γέφυρα με την επιγραφή στα αραβικά: «Καταραμένος όποιος χωρίζει εκείνους που η αγάπη ενώνει». Η Κρήνη Τζέρενκα βρίσκεται κοντά στη Λευκή Γέφυρα. Ο θρύλος λέει ότι την έφτιαξαν οι Οθωμανοί προς τιμήν του περήφμου ήρωα Άλια Τζέρζελεζ, που παρά το θάρρος και την ομορφιά του δεν μπόρεσε να κατακτήσει την καρδιά μιας όμορφης Σέρβας, της μαυρομάτας Τζέρενκα.

31

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΜΕΓΑΛΟ ΠΑΖΑΡΙ, ΓΚΙΑΚΟΒΑ

Φωτογράφος: Σαμίρ Καραχόντα
Τύπος: Αγορά (παζάρι)
Τόπος: Γκιάκοβα
Χρονολογία: 17ος αιώνας
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Κάπκε ολοσχερώς το 1999 και ξαναχτίστηκε

Το Μεγάλο Παζάρι δημιουργήθηκε με την αυξανόμενη ευημερία της Γκιάκοβας την οθωμανική περίοδο, όταν ο πληθυσμός της πόλης περιλάμβανε μουσουλμάνους, ορθόδοξους χριστιανούς, εβραίους και καθολικούς. Το 1595, ο Χαντίμ Σουλεϊμάν Αγάς, αξιωματούχος της Αυλής, έχτισε ένα συγκρότημα που αποτελούνταν από τζαμί, βιβλιοθήκη, σχολείο, λουτρό και ξενώνα (καραβανσεράι). Η πρώτη αναφορά στο Μεγάλο Παζάρι είναι του οθωμανού περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί (17ος αιώνας), ο οποίος γράφει: «Η Γκιάκοβα έχει δύο χιλιάδες ομορφοστόλιστα σπίτια στην ευρύτερη περιοχή. Υπάρχουν δύο θαυμάσια τζαμιά, μικρότερα τεμένη, χάνια με μολυβένιες σκεπές [...] ένα όμορφο χαμάμ να ευχαριστήσει η καρδιά σου και τριακόσια μαγαζιά με χίλιες διαφορετικές τέχνες». Από τον 18ο αιώνα, η πόλη έχει επίσης δύο μεγάλες μονές δερβίσηδων, που λειτουργούν ακόμη. Στις 24 Μαρτίου 1999, μετά τον πρώτο βομβαρδισμό του Κοσόβου από το ΝΑΤΟ, το Μεγάλο Παζάρι κάπκε ολοσχερώς. Σύμφωνα με αναφορά του Ινστιτούτου για την Προστασία των Πολιτιστικών Μνημείων στη Γκιάκοβα, 423 καταστήματα, 246 σπίτια, 7 δημόσια κτίρια, 6 εργαστήρια/κλινικές, 4 κτίρια ενώσεων και πολιτικών κομμάτων, καθώς και τα γραφεία του Ινστιτούτου για την Προστασία των Πολιτιστικών Μνημείων καταστράφηκαν στην πυρκαγιά. Μετά τον πόλεμο, το Μεγάλο Παζάρι ξαναφτιάχτηκε και σήμερα αποτελεί ζωντανό παράδειγμα του πώς ήταν ένα οθωμανικό παζάρι.

32

ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΧΑΜΑΜ ΤΟΥ ΙΣΑ ΜΠΕΗ, ΝΟΒΙ ΠΑΖΑΡ

Φωτογράφος: Ιβάν Πέτροβιτς
Τύπος: Δημόσια λουτρό (χαμάμ)
Τόπος: Νόβι Παζάρ
Χρονολογία: Δεκαετίες 1460-1480
Χορηγός: Ισά Μπέης (Ισάκκοβιτς ή Ισάκκογλου)
Ιστορία: Σε χρήση μέχρι τη δεκαετία 1920
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Εκτός χρήσης, καταρρέει

Το Χαμάμ του Ισά Μπέη βρίσκεται στο κέντρο της πόλης, στο Παλιό Παζάρι, στη δεξιά όχθη του ποταμού Ράσκα, κοντά στα τζαμιά Αλτίν Αλέμ, Αράπ και Γαζή Σινάν Μπέη. Το χαμάμ κατασκευάστηκε μεταξύ των δεκαετιών 1460 και 1480. Πρωτοαναφέρεται το 1489, πρόκειται επομένως για ένα από τα παλαιότερα οθωμανικά λουτρά στη Σερβία. Αυτό το κτίριο του 15ου αιώνα αποτελεί δωρεά του Ισά Μπέη (Ισάκκοβιτς ή Ισάκκογλου), ιδρυτή του Νόβι Παζάρ και του Σαράγεβου. Ο Εβλιγιά Τσελεμπί τον 17ο αιώνα αναφέρει το χαμάμ, επαινώντας την κατασκευή του, καθώς και τα συστήματα ύδρευσης και εξαερισμού που διέθετε. Το κτίσμα περιλαμβάνει έντεκα θόλους διαφόρων μεγεθών, τοίχους με έντεχνη πλινθοδομή και λιθοδομή, και γυάλινα παράθυρα. Υπάρχουν ξεχωριστές αίθουσες για άντρες και γυναίκες, εκατέρωθεν του τοίχου, καθώς και αίθουσες αποδυτηρίων, χαλάρωσης και μασάζ. Το χρησιμοποιούσε η τοπική κοινωνία ως τη δεκαετία 1920 (τόσο οι Σέρβοι όσο και οι μουσουλμάνοι). Το χαμάμ είναι σήμερα εκτός λειτουργίας και καταρρέει.

Ο 19ος αιώνας ήταν ο αιώνας του Τανζιμάτ, δηλαδή των μεταρρυθμίσεων που, μεταξύ 1839 και 1876, εισήγαγαν οι σουλτάνοι Αμπντούλμετζίτ και Αμπντούλαζίζ, με σκοπό τη δημιουργία ενός σύγχρονου κράτους, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η επαφή με τη δυτική Ευρώπη, τα ήθη και τον πολιτισμό της είχαν αρχίσει να επηρεάζουν τους κατοίκους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πολύ νωρίτερα. Ιδιαίτερα οι χριστιανοί έμποροι και λόγιοι, που ταξίδευαν στη δυτική Ευρώπη, επέστρεφαν με πολλές νέες ιδέες και πρότυπα στις αποσκευές τους.

Οι ριζικές αλλαγές που συμβαίνουν στην Ευρώπη το 18ο αιώνα σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο βρίσκουν τον απόηκό τους σε μια Οθωμανική Αυτοκρατορία που επιθυμεί μεν ν' αντιμετωπίζεται ισότιμα από τα ευρωπαϊκά κράτη, ωστόσο εξακολουθεί να επιβάλλει τη συγκεντρωτική ισχύ της στους υπηκόους της. Ο οθωμανικός εκσυγχρονισμός επιταχύνθηκε πράγματι από την εμφάνιση των εθνικών βαλκανικών κινημάτων και ιδιαίτερα από την επιτυχία του ελληνικού αγώνα για την ανεξαρτησία. Η ιδεολογία του εθνικισμού, οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί, ο σύγχρονος στρατός που πολεμά για την πατρίδα, η συγκεντρωτική γραφειοκρατία είναι εξάλλου στοιχεία του ευρωπαϊκού 19ου αιώνα των εθνών-κρατών. Σε αυτές τις διεθνείς και τοπικές εξελίξεις, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντέταξε την ιδεολογία του «οθωμανισμού», δηλαδή της ισότιμης συμμετοχής μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων, στοιχείο που σαφώς παραβίαζε τον Ιερό Νόμο (Σαρία).

Οι αλλαγές όμως είναι πολύ ευρύτερες και βαθύτερες. Η ατμοκίνηση, οι τράπεζες, οι σιδηρόδρομοι, τα εργοστάσια, οι τηλεγράφοι μετασχηματίζουν τη ζωή μουσουλμάνων και μη στις πόλεις. Το ίδιο το οθωμανικό τοπίο αλλάζει ριζικά. Νέες τάσεις στην αρχιτεκτονική, τη ζωγραφική και τη μουσική, επηρεασμένες από τη Δύση, σαρώνουν την Αυτοκρατορία. Η δημόσια παρουσία των γυναικών αλλάζει επίσης. Μουσουλμάνες δασκάλες διδάσκουν σε σχολεία για κορίτσια. Η Υψηλή Πύλη θέτει πλέον στόχο τη μαζική εκπαίδευση, κατά τα δυτικά πρότυπα. Εκσυγχρονισμός σημαίνει, σε μεγάλο βαθμό, εκδυτικισμός.

Οι πύργοι των ρολογιών μπορούν να θεωρηθούν το βασικό σύμβολο του εκσυγχρονισμού στον αστικό χώρο. Τοποθετημένοι σε κεντρική θέση, ώστε να βλέπουν όλοι την ώρα, δείχνουν τη ριζική αλλαγή στην αντίληψη του χρόνου, στη θέση της παραδοσιακής μέτρησης με το κάλεσμα του ιμάμη για προσευχή από τους μιναρέδες. Για τον εορτασμό της 25ετίας στο θρόνο του Αμπντούλχαμίτ περισσότερα από εκατό ρολόγια κατασκευάστηκαν σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία (1901-3).

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

33

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΓΕΝΙ ΤΖΑΜΙ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Θεσσαλονίκη
Χρονολογία: 1900-1902
Χορηγός: Σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ Β΄
Αρχιτέκτονας: Βιταλιάνο Ποζέλλι
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Χρησιμοποιείται από το Δήμο Θεσσαλονίκης ως εκθεσιακός χώρος

Το 1900-1902, οι εύποροι Ντονμέδες της Θεσσαλονίκης, οι εβραϊκές οικογένειες που είχαν μεταστραφεί στο Ισλάμ από τον 17ο αιώνα, ακολουθώντας τη μεταστροφή του Σαμπετάι Σεβή, ενός αυτόκλητου μεσσία της εποχής, χρηματοδότησαν την κατασκευή ενός από τα τελευταία οθωμανικά τζαμιά στα Βαλκάνια. Τα σχέδια, που ακολουθούσαν το ευρωπαϊκό ύφος του εκλεκτικισμού, ανατέθηκαν στον ιταλό αρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλλι. Το Νέο Τζαμί (Γενί Τζαμί) της Θεσσαλονίκης χτίστηκε, σύμφωνα με την επιγραφή του, «με προτροπή του στρατάρχη του Γ΄ Σώματος του Αυτοκρατορικού Στρατού Χατζή Μεχμέτ Χαϊρί Πασά, υπό την αιγίδα της Αυτού Μεγαλειότητας του Προστάτη του Χαλιφάτου», σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ Β΄. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1909, ο Αβδούλ Χαμίτ βρέθηκε εξόριστος στη Θεσσαλονίκη, στη βίλα Αλλατίνι, μετά την επανάσταση των Νεότουρκων. Ήταν η αρχή του τέλους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

34

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΕΠΑΥΛΗ ΤΟΥ ΠΑΣΑ, ΒΡΑΝΙΑ

Φωτογράφος: Ιβάν Πέτροβιτς
Τύπος: Ιδιωτική κατοικία
Τόπος: Βράνια
Χρονολογία: 1765
Χορηγός: Ραΐφ Μπένς (Τζίνιτς)
Ιστορία: Χρησιμοποιήθηκε ως δημοτικό σχολείο μεταξύ 1881-1932
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Εθνικό μουσείο και εστιατόριο

Η Έπαυλη του Πασά χτίστηκε το 1765 από τον ισχυρό Ραΐφ Μπέν (Τζίνιτς). Η κατοικία αποτελεί ένα από τα ωραιότερα δείγματα βαλκανικής αστικής αρχιτεκτονικής και αποτελείται από δύο κτίρια, το *σελαμλίκι* (ανδρωνίτης), που βλέπει προς το δρόμο και το χρησιμοποιούσε ο πασάς και οι άνδρες της ακολουθίας του, και το *χαρεμλίκι* (γυναικωνίτης). Τα δύο αυτά κτίρια επικοινωνούν μέσω μιας ξύλινης γέφυρας που βρίσκεται στον πρώτο όροφο. Ο σέρβος επίσκοπος Παΐσιος (Pajsije) αγόρασε το ακίνητο από την κόρη του τελευταίου οθωμανού διοικητή και το δώρισε στην πόλη. Το 1881, εγκαταστάθηκε στο κτίριο δημοτικό σχολείο (το πρώτο στη Βράνια), που λειτούργησε ως το 1932, οπότε και πέρασε στα χέρια του Δήμου. Σήμερα, το σελαμλίκι αποτελεί Εθνικό Μουσείο και φιλοξενεί μια συλλογή από ρωμαϊκές αρχαιότητες, μεσαιωνικά νομίσματα, παραδοσιακές φορεσιές και είδη λαϊκής τέχνης, ενώ το χαρεμλίκι φιλοξενεί ένα από τα πιο γνωστά εστιατόρια στη Βράνια.

35

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ ΤΗΣ ΜΠΕΝΤΖΑ, ΤΕΠΕΛΕΝΙ

Φωτογράφος: Γκούτα Μπένζενμπεργκ

Τύπος: Υδραγωγείο

Τόπος: Μπέντζα

Χρονολογία: Αρχές 19ου αιώνα

Χορηγός: Αλή Πασάς των Ιωαννίνων

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σώζεται μερικώς

Η κατασκευή του υδραγωγείου στην Μπέντζα χρηματοδοτήθηκε από τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων την πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα για να προσφέρει πόσιμο νερό στην ιδιαίτερη πατρίδα του, το Τεπελένι, και το μεγάλο της φρούριο. Το υδραγωγείο, που σώζεται μόνο κατά ένα μέρος, θεωρείται από τα πιο σημαντικά έργα της περιόδου του Αλή Πασά.

Ο Αλή Πασάς, πρόσωπο σχεδόν μυθικό, είχε κατορθώσει να δημιουργήσει ένα «κράτος εν κράτει» και να κυριαρχήσει στο μεγαλύτερο μέρος των δυτικών οθωμανικών επαρχιών. Στο απόγειο της δύναμής του, έφτασε να εξουσιάζει μια ευρύτατη περιοχή που περιλάμβανε μεγάλο μέρος της σημερινής Αλβανίας και της σημερινής Ελλάδας. Ηγέτης χαρισματικός, συγκέντρωσε στα χέρια του αμύθητο πλούτο και κατόρθωσε να οργανώσει ισχυρό στρατό και μια αποτελεσματική διοικητική μηχανή. Ανεκτικώς προς τις άλλες θρησκείες, χρησιμοποίησε πολλούς χριστιανούς σε ανώτερες στρατιωτικές και διοικητικές θέσεις. Τα μεγάλης έκτασης δημόσια έργα που κατασκεύασε αποτελούν δείγμα της αντίληψής του για το σύγχρονο συγκεντρωτικό κράτος.

36

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΠΥΡΓΟΣ ΡΟΛΟΓΙΟΥ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ

Τύπος: Πύργος ρολογιού

Τόπος: Μοναστήρι (Μπίτολα)

Χρονολογία: 16ος ή 19ος αιώνας

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Δεν είναι γνωστό πότε χτίστηκε ο Πύργος του Ρολογιού στο Μοναστήρι (Μπίτολα). Γραπτές πηγές από τον 16ο αιώνα αναφέρουν κάποιον πύργο ρολογιού, αλλά δεν έχει εξακριβωθεί αν πρόκειται για τον ίδιο. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι χτίστηκε την ίδια εποχή με την εκκλησία του Αγίου Δημητρίου (1830). Σύμφωνα με το θρύλο, οι οθωμανικές αρχές συνέλεξαν κάπου 60.000 αυγά από τα γύρω χωριά και τα ανακάτεψαν στο κονίαμα για να γίνουν στέρεοι οι τοίχοι. Ο πύργος έχει ορθογώνια βάση και ύψος περίπου 30 μέτρα. Κοντά στην κορυφή υπάρχει μια ορθογώνια βεράντα με σιδερένιο κιγκλίδωμα. Αριστερά και δεξιά από το κιγκλίδωμα υπάρχει μια σιδερένια κατασκευή όπου στηρίζονται οι λάμπες που φωτίζουν το ρολόι, το οποίο βρίσκεται στο υψηλότερο από τρία επίπεδα. Το αρχικό ρολόι αντικαταστάθηκε κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με ένα καινούργιο, δωρεά των Ναζί, ως ανταπόδοση στο γεγονός ότι η πόλη είχε συντηρήσει τους τάφους των Γερμανών που είχαν πέσει κατά τον α' παγκόσμιο πόλεμο. Το 1994-95, οι δημοτικές αρχές προσέθεσαν ένα σταυρό στην κορυφή του πύργου.

37

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

«ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟ», ΝΑΥΠΛΙΟ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τζαμί)
Τόπος: Ναύπλιο, Πελοπόννησος
Χρονολογία: 1716-17
Χορηγός: Σουλτάνος Αχμέτ Γ΄
Ιστορία: Ξαναχτίστηκε γύρω στο 1800 για να φιλοξενήσει (μετά από επίσκεψη το 1825) την πρώτη ελληνική Βουλή
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε άριστη κατάσταση, μετά την ανακαίνισή του. Λειτουργεί ως χώρος διαλέξεων και συνεδρίων

Το Ναύπλιο ήταν βενετική κτήση που πέρασε στους Οθωμανούς από το 1540 έως το 1686 και, στη συνέχεια, το 1715 και πάλι μέχρι την έκρηξη του ελληνικού αγώνα για την ανεξαρτησία. Πόλη ισχυρά οχυρωμένη, με το κάστρο του Παλαμπίου και το Μπούρτζι, πολιορκήθηκε από στεριά και θάλασσα από τους έλληνες επαναστάτες, με κεντρική μορφή την καπετάνισσα των Σπετσών Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα. Τελικά, η συνθήκη παράδοσης του Ναυπλίου υπογράφηκε στις 3 Δεκεμβρίου 1822. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός που υπέφερε σκληρά κατά την πολύμηνη πολιορκία μεταφέρθηκε στη Μικρά Ασία. Το 1823 το Ναύπλιο έγινε η έδρα της προσωρινής κυβέρνησης της Επανάστασης και μέχρι το 1834 ήταν η πρώτη πρωτεύουσα του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Στο Ναύπλιο λειτούργησε και η πρώτη ελληνική Βουλή (1825-1826), μέσα στο πρώην τζαμί του σουλτάνου Αχμέτ Γ΄ (που χτίστηκε το 1716-17 και ανακαινίστηκε γύρω στο 1800 σε «ευρωπαϊκό» ύφος), το οποίο είχε επισκευαστεί από έναν στρατιωτικό μηχανικό της Επανάστασης. Γι' αυτό και ονομάστηκε «Βουλευτικό». Το κτίριο επομένως συμβολίζει τη μετάβαση από την πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία στα σύγχρονα εθνικά κράτη με τους δυτικές έμπνευσης πολιτικούς θεσμούς. Στο κτίριο αυτό έγινε, κατά την περίοδο της βαυαρικής αντιβασιλείας, και η δίκη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη (1834). Την ίδια περίπου περίοδο (1828-1834), το «Βουλευτικό» χρησιμοποιούνταν, μεταξύ πολλών άλλων, και για τη διοργάνωση χοροεσπερίδων. Το κτίριο αναστηλώθηκε το 1994-99 από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και λειτουργεί σήμερα ως χώρος διαλέξεων και συνεδρίων. Στο ισόγειό του στεγάζεται η Δημοτική Πινακοθήκη Ναυπλίου.

38

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΚΑΠΝΑΠΟΘΗΚΗ ΤΗΣ «ΡΕΖΗ», ΞΑΝΘΗ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας
Τύπος: Βιομηχανικό κτίριο
Τόπος: Ξάνθη, Θράκη
Χρονολογία: Γύρω στο 1890
Χορηγός: Régie Co. Intéressée des Tabacs de l'Empire Ottoman
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε μέτρια κατάσταση. Έχει εγκριθεί μελέτη αποκατάστασης

Ο καπνός αποτελούσε βασικό εξαγωγικό προϊόν της οθωμανικής Θράκης ήδη από τον 18ο αιώνα. Στην περιοχή της Ξάνθης, ο καπνός είχε γίνει μονοκαλλιέργεια από τα τέλη του 18ου αιώνα. Παρά τους δύο καταστροφικούς σεισμούς που ισοπέδωσαν την πόλη το 1829, η Ξάνθη, από μικρή κωμόπολη των ύστερων βυζαντινών και των πρώτων οθωμανικών αιώνων, γρήγορα εξελίχθηκε σε μεγάλο κέντρο επεξεργασίας καπνού στα νότια Βαλκάνια. Η οικονομική της ανάπτυξη επιταχύνθηκε από τη στιγμή που ολοκληρώθηκε η σιδηροδρομική γραμμή Κωνσταντινούπολης-Θεσσαλονίκης (1891). Οι έμποροι του καπνού, που έχτισαν πολυτελείς κατοικίες στην πόλη, έχτισαν και μεγάλες αποθήκες στην περιφέρειά της, για τη συγκέντρωση, αποθήκευση και επεξεργασία του καπνού. Γύρω στο 1890, το Οθωμανικό Μονοπώλιο Καπνού «Ρεζή» (*Régie Co. Intéressée des Tabacs de l'Empire Ottoman*), με έδρα την Κωνσταντινούπολη, κατασκεύασε στο νοτιοανατολικό τμήμα της πόλης, στην περιοχή των καπνομάγαζων, μια μεγάλη καπναποθήκη, που σώζεται σήμερα μεταξύ των οδών Καπνεργατών, Παύλου Μελά και Αναξάρχου. Η καπναποθήκη διαιρείται σε τέσσερα διώροφα τμήματα με ημιυπόγειο, ένα από τα οποία στέγαζε τα γραφεία της επιχείρησης. Η αρχιτεκτονική μορφή των καπναποθηκών είχε επηρεαστεί από τα βιομηχανικά κτίρια της Δυτικής Ευρώπης. Πολλές καπναποθήκες είχαν μόνο μία είσοδο, επειδή ο οθωμανικός νόμος για το φόρο καπνού το 1875 απαγόρευε την ύπαρξη δεύτερης, με σκοπό την καταπολέμηση του λαθρεμπορίου. Στα καπνεργοστάσια-καπναποθήκες της Ξάνθης εργάζονταν χιλιάδες καπνεργάτες, μέλη όλων των κοινοτήτων της οθωμανικής κοινωνίας.

39

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

«ΣΕΡΑΪ», ΡΕΖΕΝ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ
Τύπος: Ιδιωτική κατοικία (σεράι)
Τόπος: Ρέζεν
Χρονολογία: 1905-9
Χορηγός: Αχμέτ Νιαζί Μπέης
Ιστορία: Διοικητήριο, δημαρχείο, βιβλιοθήκη
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Μουσείο και αίθουσα τέχνης

Το εντυπωσιακότερο αρχιτεκτόνημα στην πόλη του Ρέζεν είναι το σεράι που έκτισε ο οθωμανός κυβερνήτης Αχμέτ Νιαζί Μπέης, που είχε γεννηθεί σε αυτή την πόλη. Αλβανικής καταγωγής και μέλος του Συμβουλίου για την Ένωση και την Πρόοδο (Επανάσταση των Νεότουρκων), ο Νιαζί Μπέης υπήρξε σημαίνον πρόσωπο κατά την αυτοκρατορική επίσκεψη του σουλτάνου Μωάμεθ Ε΄ Ρεσάτ στην περιοχή το 1911. Λόγω των αλβανικών εξεγέρσεων του 1909-10, το οθωμανικό κράτος χρειαζόταν ανθρώπους όπως ο Νιαζί για να σσφίξει τους δεσμούς του με τον αλβανικό μουσουλμανικό πληθυσμό. Αυτό αποτέλεσε και έναν από τους σημαντικότερους πολιτικούς στόχους της επίσκεψης του σουλτάνου. Η κατασκευή του παλατιού του Νιαζί Μπέη είχε ξεκινήσει αρκετά νωρίτερα, το 1905. Ήθελε μια κατοικία γαλλικού στιλ, ίσως εμπνευσμένος από κάποια καρπιοστάλ που απεικόνιζε τις Βερσαλλίες. Η ανέγερση ολοκληρώθηκε το 1909, μετά την Επανάσταση των Νεότουρκων, αν και το εσωτερικό ολοκληρώθηκε μερικά χρόνια μετά τους βαλκανικούς πολέμους. Ο Αχμέτ Νιαζί Μπέης όμως πέθανε το 1912 στο Δυρράχιο (Αλβανία) και δεν έζησε να δει την κατοικία του τελειωμένη. Από τότε το κτίριο είχε διάφορες χρήσεις. Κατά τη διάρκεια του β' παγκοσμίου πολέμου το χρησιμοποίησαν οι δυνάμεις κατοχής και στη συνέχεια φιλοξένησε το δημαρχείο και αργότερα τη δημοτική βιβλιοθήκη. Σήμερα είναι μουσείο και αίθουσα τέχνης.

40

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΛΥΚΕΙΟ ΝΤΟΣΙΤΕ ΟΜΠΡΑΝΤΟΒΙΤΣ, ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ

Φωτογράφος: Ιβάν Πέτροβιτς
Τύπος: Ιδιωτική κατοικία/Οθωμανικό αρχοντικό
Τόπος: Βελιγράδι
Χρονολογία: 1739-1789
Χορηγός: Αρχιγραμματέας Χατζή Μουσταφάς
Ιστορία: Στέγασε το Γαλλικό Προξενείο, καθώς και εκπαιδευτικό ίδρυμα
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε κακή κατάσταση. Μουσείο

Το κτίσμα, που έγινε αργότερα γνωστό ως Λύκειο Ντοσιτέ Ομπράντοβιτς, ανεγέρθηκε από τον αρχιγραμματέα Χατζή Μουσταφά κατά πάσα πιθανότητα μεταξύ 1739, χρονιά παλινόρθωσης της οθωμανικής εξουσίας στο Βελιγράδι, και 1789. Οθωμανικές πηγές αναφέρουν ότι ένα μεγάλο σπίτι με κήπο χτίστηκε σε κληρονομική ιδιοκτησία στη διασταύρωση τριών δρόμων. Πρόκειται για χαρακτηριστικό οθωμανικό κτίσμα, με ξεχωριστό χώρο για τους άντρες (σελαμλίκι) και για τις γυναίκες (χαρεμλίκι). Προς το τέλος του 18ου αιώνα έγινε η έδρα του Προξενείου της Γαλλίας. Την άνοιξη του 1809 μετακόμισε στο κτίριο το Κολέγιο του Βελιγραδίου, που ίδρυσε το 1808 ο επιφανής διαφωτιστής Ντοσιτέ Ομπράντοβιτς. Εκεί το Κολέγιο εκπαιδευσε δυο γενιές μαθητών, πριν τερματίσει τη λειτουργία του το 1813, λόγω της σερβικής εξέγερσης. Όταν επέστρεψαν οι Οθωμανοί στο Βελιγράδι, το κτίριο επανήλθε στα χέρια των προηγούμενων ιδιοκτητών, στους οποίους και παρέμεινε ως τα μέσα του 19ου αιώνα. Οι νέοι ιδιοκτήτες του ακινήτου ήταν ο πλούσιος έμπορος Νικόλα Κούτουλα και οι απόγονοί του. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το κτίριο επισκευάστηκε για να στεγάσει το Μουσείο Βουκ και Ντοσιτέ, που ιδρύθηκε το 1949. Σήμερα, το κτίριο βρίσκεται σε πολύ κακή κατάσταση.

41

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΠΥΡΓΟΣ ΡΟΛΟΓΙΟΥ, ΠΡΙΣΤΙΝΑ

Φωτογράφος: Σαμίρ Καραχόντα

Τύπος: Πύργος ρολογιού

Τόπος: Πρίστινα

Χρονολογία: 19ος αιώνας

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση

Ο πύργος του ρολογιού βρίσκεται στο κέντρο της πόλης, όπως όλοι οι παρόμοιοι πύργοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τα στοιχεία για το χρόνο κατασκευής του είναι αντιφατικά. Ένας θρύλος θέλει τον τοπικό πασά Γιασάρ Γκιονουλλάχ να διατάζει να κλαπεί η καμπάνα από τον πύργο της πόλης Βουστρί για να τοποθετηθεί στον πύργο της Πρίστινας. Φαίνεται πάντως ότι ο χρόνος κατασκευής τοποθετείται στην καμπή του 19ου αιώνα. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι το σημερινό ρολόι κατασκευάστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα (1898) στη θέση παλαιότερου ρολογιού που είχε καταστραφεί από πυρκαγιά. Υπάρχει ωστόσο η άποψη ότι το ρολόι κατασκευάστηκε μάλλον το 1904, στα χρόνια του Ιμπραήμ Πασά, όταν σουλτάνος ήταν ο Αβδούλ Χαμίτ Β΄. Διαθέτει εξαγωνικό σχήμα και ύψος 26 μέτρα. Πάνω από τα 16,5 μέτρα είναι χτισμένο με πλάκες από ψαμμίτη και κόκκινο τούβλο. Η καμπάνα προέρχεται από τη Ρουμανία.

42

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

«ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ», ΡΕΘΥΜΝΟ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας

Τύπος: Σχολείο (μεκτέπ)

Τόπος: Ρέθυμνο, Κρήτη

Χρονολογία: 1892/93

Χορηγός: Σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ Β΄

Αρχιτέκτονας: Γεώργιος Δασκαλάκης

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Στεγάζει το Α΄ Δημοτικό Σχολείο Ρεθύμνου

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, το οθωμανικό κράτος, μέσω των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, επέκτεινε τον έλεγχό του και στο χώρο της εκπαίδευσης. Σύγχρονα σχολεία χτίστηκαν παντού στα Βαλκάνια. Στο Ρέθυμνο της Κρήτης ένα νέο σχολείο χτίστηκε, το 1892-93, «για την ηρόδο των μουσουλμάνων παρθένων», σύμφωνα με την επιγραφή του. Η ίδια επιγραφή αναφέρει ότι «με την αγαθή χάρη του Θεού, το άστρο του Αβδούλ Χαμίτ Χαν έλαμψε στα κράτη των βασιλιάδων όλου του κόσμου. Αυτό το έργο πήρε σάρκα και οστά χάρη στη μεγάλη γενναιοδωρία του. Μέρα νύχτα οι μουσουλμάνοι τον μακαρίζουν. Ας στέκει αιώνια με τη συγκατάθεση του Κυρίου αυτό το σχολείο [...] που χτίστηκε για χάρη του Ισλάμ στο Ρέθυμνο». Το κτίριο χτίστηκε από τον Γεώργιο Δασκαλάκη, με εισφορές των μουσουλμάνων του Ρεθύμνου και κρατική χρηματοδότηση. Αποπερατώθηκε και εγκαινιάστηκε το Νοέμβριο του 1893 από τον Γενικό Διοικητή Κρήτης Μαχμούτ Τζελαλεντίν Πασά. Σήμερα το ονομαζόμενο «Τουρκικό Σχολείο» συνεχίζει να στεγάζει το Α΄ Δημοτικό Σχολείο της πόλης.

43

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟ, ΣΚΟΔΡΑ

Φωτογράφος: Γκούτα Μπένζενμπεργκ

Τύπος: Στρατιωτικό κτίριο

Τόπος: Σκόδρα

Χρονολογία: Μέσα 19ου αιώνα

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σχολείο

Το οθωμανικό στρατηγείο της Σκόδρας χτίστηκε το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Μοιάζει με τα περισσότερα δημόσια κτίσματα της περιόδου, και αποτελείται από μια απλή κατασκευή σε σχήμα Π και μια κεντρική αυλή. Με την κατασκευή αυτού του κτιρίου, οι οθωμανικές αρχές επιδίωκαν να ενισχύσουν τη στρατιωτική θέση της Αυτοκρατορίας στα σύνορα με το Μαυροβούνιο. Μετά την ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας (1912), το κτίριο μετετράπη σε δημόσιο σχολείο, χρήση που διατηρείται ως σήμερα. Ο χώρος του στρατοπέδου όπου γίνονταν τα γυμνάσια, από την άλλη πλευρά, αποτελεί σήμερα την αυλή του γυμνασίου, και τμήμα του έχει γίνει αστικό πάρκο.

44

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΗΡΙΟ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας

Τύπος: Κτίριο διοίκησης (κονάκι)

Τόπος: Θεσσαλονίκη

Χρονολογία: 1891

Αρχιτέκτονας: Βιταλιάνο Ποζέλλι

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε καλή κατάσταση. Στεγάζει σήμερα τη

Γενική Γραμματεία Μακεδονίας-Θράκης και άλλες δημόσιες υπηρεσίες

Το 1891 η Θεσσαλονίκη απέκτησε ένα σύγχρονο οθωμανικό διοικητήριο (κονάκι), με νεοκλασική όψη και αναγεννησιακά στοιχεία, σε σχέδια του Βιταλιάνο Ποζέλλι, ιταλού αρχιτέκτονα που έχει συνδέσει το έργο του με την αλλαγή στην όψη της πόλης στα τέλη του 19ου αιώνα. Σε σχέδια του ίδιου χτίστηκε η οθωμανική Δημόσια Προπαρασκευαστική Σχολή (Ινταντιγέ), που στεγάζει σήμερα τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ο οθωμανικός στρατώνας, που στεγάζει σήμερα το Γ΄ Σώμα Στρατού, το Γενί Τζαμί αλλά και η καθολική και η αρμενική εκκλησία της πόλης όπως και η συναγωγή Μπετ-Σαούλ, που δεν υπάρχει πια, η Βίλα Αλλατίνι και άλλες επαύλεις. Το κτίριο στέγασε τη νέα οθωμανική γραφειοκρατία της εποχής των Μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ), που είχαν σκοπό τον δυτικοτρόπο εκσυγχρονισμό του οθωμανικού κράτους: το νομαρχιακό συμβούλιο, τα δικαστήρια, το δημοτολόγιο, το κτηματολόγιο, το υποθηκοφυλακείο, την υπηρεσία ευαγών ιδρυμάτων, την αστυνομία και τη χωροφυλακή. Το 1911, ο σουλτάνος Μουράτ Ε΄ φιλοξενήθηκε στο «κονάκι» κατά τη διάρκεια της επίσημης επίσκεψής του στη Θεσσαλονίκη. Στα χρόνια του Τανζιμάτ, παρόμοια κτίρια ανεγέρθηκαν σε πολλές επαρχιακές πόλεις της αυτοκρατορίας. Γνωστό και σήμερα ως «Κονάκι», στεγάζει δημόσιες υπηρεσίες του ελληνικού κράτους.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατέρρευσε οριστικά το 1923. Στη θέση της ιδρύθηκε η Τουρκική Δημοκρατία καθώς και μια σειρά έθνη-κράτη, τα οποία είχαν συγκροτηθεί σταδιακά από τις αρχές του 19ου αιώνα. Όλα τα βαλκανικά κράτη, ακόμη και η σύγχρονη κεμαλική Τουρκία, θέλησαν να σβήσουν τη μνήμη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να διαφοροποιηθούν απ' στιδήποτε «οθωμανικό», το οποίο θεωρούνταν αναντίστοιχο με τον εκσυγχρονισμό και την «πρόοδο».

Η καλλιέργεια των ιδιαίτερων εθνικών χαρακτηριστικών σε κάθε έθνος-κράτος σήμαινε εξάλλου την ισοπέδωση της πολυεθντικής οθωμανικής κληρονομιάς. Το ιδεώδες της εθνικής ομοιογένειας οδηγούσε εξάλλου στην αφομοίωση ή την απόκρυψη του διαφορετικού. Η εξέλιξη αυτή ευνοήθηκε από τις μεγάλες δημογραφικές αλλαγές που συνέβησαν στη βαλκανική χερσόνησο τον 19ο και τον 20ό αιώνα. Οι πόλεμοι, οι μεταναστεύσεις και οι ανταλλαγές πληθυσμών άλλαξαν ριζικά και κυρίως βίαια το τοπίο των πόλεων αλλά και της υπαίθρου. Σε κάποιες περιοχές τα τζαμιά εγκαταλείφθηκαν, αφού οι μουσουλμάνοι μετακινήθηκαν. Αλλού ερημώθηκαν τα ορθόδοξα μοναστήρια. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και το Ολοκαύτωμα έφεραν ένα τραγικό τέλος στη μακραίωνη παρουσία των εβραϊκών κοινοτήτων στα Βαλκάνια. Οι συναγωγές και οι εβραϊκοί μαχαλάδες ερειπώθηκαν.

Φυσικές καταστροφές, όπως σεισμοί και πυρκαγιές, εξαφάνισαν ολόκληρους μαχαλάδες, που δεν ξανακτίστηκαν ή χτίστηκαν με νέο, «σύγχρονο» σχέδιο. Οι μεγάλες λεωφόροι και το νέο πολεοδομικό σχέδιο των βαλκανικών αστικών κέντρων αντικατέστησαν τα παλιά οθωμανικά σοκάκια, πολυκατοικίες έπνιξαν τα ιμαρέτια και τους τουρμπέδες, ενώ τα τζαμιά, χωρίς τους ψηλούς μιναρέδες τους πια, κρύφτηκαν μέσα σ' ένα πυκνοδομημένο αστικό περιβάλλον.

Όσο η μνήμη της οθωμανικής περιόδου υπάρχει ακόμη: στα τοπωνύμια, που αντιστέκονται στις μετονομασίες που προσπάθησε να επιβάλει η κεντρική εξουσία· σε τόπους λατρείας, όπως τζαμιά, συναγωγές και τεκέδες, που επαναχρησιμοποιούνται· στη συνειδητή δράση, τα τελευταία χρόνια, εθνικών και τοπικών φορέων για τη διατήρηση μιας ιστορικής κληρονομιάς, η οποία επαναξιολογείται.

45

ΛΗΘΗ & ΜΝΗΜΗ

ΤΑΦΟΣ ΣΤΟ ΜΠΕΡΑΤΙ

Φωτογράφος: Γούτα Μπένζενμπεργκ

Τύπος: Τάφος (τουρμπές)

Τόπος: Μπεράτι

Χρονολογία: 17ος αιώνας

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Κατεστραμμένος

Τον 17ο αιώνα χτίστηκαν τρεις τάφοι (τουρμπέδες) για τους πασάδες του Μπερατιού που κυριαρχούσαν σε όλο το σαντζάκι του Αυλώνα. Σύμφωνα με το θρύλο, οι τάφοι αυτοί χτίστηκαν σε τόπο που θεωρούνταν ιερός, γιατί εκεί είχε ταφεί ο Αλή Μπαμπάς. Οι ντόπιοι διηγούνταν ότι τα βράδια ο Αλή Μπαμπάς σηκώνονταν από τον τάφο του και έκανε το καθαρτήριο λουτρό του. Οι τάφοι εξακολουθούσαν να υπάρχουν μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, αλλά έφεραν σημάδια εγκατάλειψης. Στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι Ιταλοί κατέστρεψαν δύο από τους τάφους, ενώ ο τρίτος μετατράπηκε, μετά τον πόλεμο, σε αποθήκη. Η ολοκληρωτική καταστροφή ήρθε πριν από λίγα χρόνια, όταν στο χώρο αυτό κατασκευάστηκε σύγχρονο συγκρότημα πολυκατοικιών.

46

ΛΗΘΗ & ΜΝΗΜΗ

ΕΒΡΑΪΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ, ΝΑΪΣΣΟΣ

Φωτογράφος: Ιβάν Πέτροβιτς

Τύπος: Εβραϊκό νεκροταφείο

Τόπος: Ναϊσσός

Χρονολογία: 18ος αιώνας

Ιστορία: Ταφές ως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, βεβηλώθηκε το 1948.

Οι ταφές απαγορεύτηκαν μετά το 1965

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Χορταριασμένο, γεμάτο σκουπίδια και απόβλητα. Η περιοχή κατοικείται από πληθυσμό Ρομά

Το Εβραϊκό Νεκροταφείο, με τις σορούς χιλίων και πλέον εβραίων, κυρίως σεφαραδιτών της Ναϊσσού, βρίσκεται στα βορειοδυτικά περίχωρα της πόλης. Στο σημερινό νεκροταφείο σώζονται σαρκοφάγοι και επιτύμβιες πλάκες με εγχάρακτες επιγραφές στα εβραϊκά. Οι παλαιότερες επιτύμβιες στήλες χρονολογούνται στον 18ο αιώνα. Ταφές στο κοιμητήριο γίνονταν ως τις αρχές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1948 το νεκροταφείο βεβηλώθηκε, και το 1965 το Νομαρχιακό Συμβούλιο της Ναϊσσού απαγόρευσε τις ταφές σε αυτό. Σήμερα το εγκαταλειμμένο κοιμητήριο έχει μετατραπεί σε χώρο απορριμμάτων και μολύνεται από βιομηχανικά απόβλητα που παράγονται στην περιοχή ορισμένες ταφόπλακες ξηλώθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από ντόπιους Ρομά για την επισκευή των σπιτιών τους και ως τμήμα της οικοσκευής τους. Σήμερα, το Εβραϊκό Κοιμητήριο της Ναϊσσού δύσκολα μπορεί να μελετηθεί. Το σκεπάζουν χορτάρια, καλαμιές και τόνοι σκουπιδιών. Από το 2004 η Ομοσπονδία Εβραϊκών Κοινοτήτων της Σερβίας, το Δημοτικό Συμβούλιο της Ναϊσσού και ιδιώτες δωρητές εργάζονται για να αναστηλώσουν το χώρο.

47

ΛΗΘΗ & ΜΝΗΜΗ

Η ΠΥΛΗ ΤΟΥ ΠΑΣΑ, ΜΠΕΡΑΤΙ

Φωτογράφος: Γκούτα Μπένζενμπεργκ

Τύπος: Πύλη έπαυλης (σεράι)

Τόπος: Μπεράτι

Χρονολογία: 19ος αιώνας

Χορηγοί: Οικογένεια Βρυώνη

Ιστορία: Μέρος της έπαυλης της οικογένειας Βρυώνη

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε κακή κατάσταση

Το Μπεράτι κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς το 1417 και γνώρισε μέχρι σήμερα περιόδους μεγάλης ακμής αλλά και στασιμότητας. Τον 16ο αιώνα, είχε γύρω στους 6.000-7.000 κατοίκους και ήταν μια από τις σημαντικότερες πόλεις στα οθωμανικά Βαλκάνια. Τον 17ο αιώνα, στην πόλη υπήρχαν 19 μουσουλμανικοί μαχαλάδες, 10 χριστιανικοί και ένας εβραϊκός. Αλλά, μετά τον ενετο-οθωμανικό πόλεμο (1685), ο εβραϊκός πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε σημαντικά, επειδή μεγάλος αριθμός εβραίων μετακινήθηκε για λόγους ασφαλείας από τον Αυλώνα στο Μπεράτι. Γνωρίζοντας συνεχή ανάπτυξη, το Μπεράτι διαδέχθηκε τον Αυλώνα ως κέντρο του σαντζακιού (επαρχίας). Τον 19ο αιώνα, στην πόλη και στο σαντζάκι του Μπερατιού κυριαρχούσε η ισχυρή οικογένεια του Βρυώνη. Η επιβλητική πύλη του παλατιού τους (σεράι) σώζεται μέχρι σήμερα όπως και ο τάφος ενός από τα νεότερα μέλη της οικογένειας. Ο Ιλιάς Μπέης Βρυώνης ήταν κεντρική φυσιογνωμία της πολιτικής ελίτ του αλβανικού εθνικού κινήματος και του ανεξάρτητου αλβανικού κράτους στις αρχές του 20ού αιώνα. Η έπαυλη είναι σήμερα ερειπωμένη. Η Πύλη του Πασά ωστόσο, χάρη στην περίτεχνη διακόσμησή της, θεωρείται από τα ωραιότερα μνημεία της Αλβανίας.

48

ΛΗΘΗ & ΜΝΗΜΗ

ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ (ΜΠΟΥΝΤΙΣΑΒΤΣΙ), ΚΛΙΝΑ

Φωτογράφος: Σαμίρ Καραχόντα

Τύπος: Μονή

Τόπος: Κλίνα

Χρονολογία: 14ος αιώνας

Σημερινή κατάσταση/χρήση: Σε χρήση, υπό την προστασία των

αστυνομικών δυνάμεων Κοσόβου

Ο Ναός της Μεταμορφώσεως είναι το μοναδικό τμήμα που σώζεται από την αρχική μεσαιωνική μονή. Η εκκλησία, που υπέστη σοβαρές ζημιές τον ύστερο 15ο ή πρώιμο 16ο αιώνα, επισκευάστηκε εκτενώς το 1568 από τον πατριάρχη Μακάριο, του οποίου προσωπογραφία –στην οποία εικονίζεται να κρατά μικρογραφία της εκκλησίας– διατηρείται στο εσωτερικό του ναού. Τροποποιήσεις έγιναν στο ναό και τον 19ο αιώνα. Όλες οι σωζόμενες νωπογραφίες στο εσωτερικό προέρχονται από την ανακαίνιση του 16ου αιώνα. Η εκκλησία επέζησε από την ένοπλη σύρραξη του 1999 χωρίς σοβαρές ζημιές. Το κτίσμα, στο οποίο διαμένουν ακόμη τρεις μοναχές, τελεί υπό την προστασία των αστυνομικών δυνάμεων του Κοσόβου. Ο χριστιανικός πληθυσμός της περιοχής χρησιμοποιεί τη μονή για λατρευτικούς σκοπούς.

49

ΛΗΘΗ & ΜΝΗΜΗ

ΕΒΡΑΪΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ

Φωτογράφος: Ιβάν Μπλάζεφ
Τύπος: Εβραϊκό νεκροταφείο
Τόπος: Μοναστήρι (Μπίτολα)
Χρονολογία: 1497
Ιστορία: Εγκαταλείφθηκε μετά το 1943
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Παραμελημένο, φθίνει

Δεν υπάρχει ούτε ένας εβραίος σήμερα στο Μοναστήρι. Δεν ακούγονται πια τραγούδια και μπαλάντες, ούτε φωνές μανάδων, ούτε προσευχές. Οι συναγωγές που έχουν απομείνει έχουν μετατραπεί σε χωματερές. Μόνο το νεκροταφείο και ερείπια έχουν μείνει.

Jamila Andjela Kolonomos

Το Εβραϊκό Νεκροταφείο του Μοναστηρίου, που χτίστηκε το 1497, είναι από τα παλαιότερα κοιμητήρια στα Βαλκάνια – αν όχι το αρχαιότερο. Εγκαταλείφθηκε μετά τον εκτοπισμό των εβραίων της πόλης, το 1943, και ξεχάστηκε. Χιλιάδες επιτύμβιες στήλες σώζονται ακόμη, αλλά ελάχιστες διατηρήθηκαν σε καλή κατάσταση, στο κάτω αριστερό μέρος του νεκροταφείου (όπως κοιτάζουμε από την είσοδο). Οι περισσότερες έχουν διαβρωθεί και οι επιγραφές είναι δυσανάγνωστες, πολλές έχουν πέσει από την αρχική όρθια θέση τους. Στο κάτω αυτό αριστερό μέρος του νεκροταφείου βρίσκονται περίτεχνες επιτύμβιες στήλες με ευανάγνωστες επιγραφές που ανάγονται ακόμη και στον 17ο αιώνα.

50

ΛΗΘΗ & ΜΝΗΜΗ

ΙΜΑΡΕΤ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Φωτογράφος: Καμίλο Νόλλας
Τύπος: Ισλαμικό τέμενος (τσαμί)
Τόπος: Μαράτι Άρτας
Χρονολογία: 1481-1512
Χορηγός: Φαΐκ Πασάς
Σημερινή κατάσταση/χρήση: Εγκαταλειμμένο

Οι Οθωμανοί κατέλαβαν, το 1449, την Άρτα, η οποία τελούσε υπό την κυριαρχία της δυναστείας των Τόκκων (Τοσσο). Στη χριστιανική πόλη, όπου υπήρχε και μια εβραϊκή κοινότητα Ρωμανιωτών, εγκαταστάθηκαν και μουσουλμάνοι, για τις ανάγκες των οποίων χτίστηκαν τσαμιά. Το ιμαρέτ της Άρτας ιδρύθηκε από τον Φαΐκ Πασά στα χρόνια του σουλτάνου Βαγιαζήτ Β΄ (1481-1512). Το συγκρότημα του ιμαρετιού περιλάμβανε το τσαμί που σώζεται σήμερα στο Μαράτι, σχολείο και ιεροδιδασκαλείο. Τη λειτουργία τους, μαζί με τη λειτουργία ενός τσαμιού και ενός σχολείου στο κάστρο της Κεφαλλονιάς, τη χρηματοδοτούσαν ένα βακουφικό χαμάμ, εργαστήρια και μύλοι στην Άρτα. Το σωζόμενο τσαμί, που ακολουθεί τον απλό τύπο των πρώιμων οθωμανικών τεμενών, αποτελείται από μια μεγάλη τετράγωνη αίθουσα προσευχής που καλύπτεται με ημισφαιρικό θόλο. Σύμφωνα με παλιές φωτογραφίες, διαθέτετε προστώο, το οποίο δεν υπάρχει πλέον. Το τσαμί έχει ιδιαίτερα φροντισμένη τοιχοποιία με διπλή σειρά τούβλων που παρεμβάλλονται στους αρμούς των στρώσεων. Στη βορειοδυτική πλευρά υψώνεται πάνω σε τετράγωνη βάση ο κυλινδρικός μιναρές. Ξεχασμένο και σε εγκατάλειψη σήμερα, ακριβώς πέρα από τα περικόρνα της Άρτας, είναι πολύ δύσκολο για έναν επισκέπτη ή περαστικό να κατανοήσει τη λειτουργία που είχε το κτίριο στο παρελθόν.

Επιστημονική Επιμέλεια

- Καθ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα

Ιστορικός Σύμβουλος

- Καθ. TÜLAY ARTAN, Πανεπιστήμιο Sabanci, Κωνσταντινούπολη

Ιστορικοί

- Καθ. HALIL BERKTAY, Πανεπιστήμιο Sabanci, Κωνσταντινούπολη
- Δρ FRASHER DEMAJ, Ινστιτούτο Ιστορίας, Πρίστινα
- Καθ. FERIT DUKA, Τμήμα Μεσαιωνικών και Οθωμανικών Σπουδών, Ινστιτούτο Ιστορίας, Τίρανα
- Δρ ΗΛΙΑΣ ΚΟΛΟΒΟΣ, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο
- IRENA STEFOSKA, Ινστιτούτο Εθνικής Ιστορίας, Τμήμα Αρχαίας και Μεσαιωνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο "St. Cyril and Methodius", Σκόπια
- Δρ RADINA VUČETIĆ, Τμήμα Ιστορίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου

Φωτογράφοι

- Jutta Benzenberg
- Ivan Blazhev
- Samir Karahoda
- Καμίλο Νόλλας
- Ivan Petrović

Το εγχείρημα αυτό χρηματοδοτήθηκε με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η παρούσα έκθεση δεσμεύει μόνο το Goethe-Institut και η Ε.Ε. δεν ευθύνεται για τυχόν χρήση των πληροφοριών που περιέχονται σε αυτήν.

www.balkantale.com